UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ROMÁNSKÝCH STUDIÍ

Eliška Košťálová

VÝVOJ PLUSQUAMPERFEKTA V EVROPSKÉ PORTUGALŠTINĚ

THE EVOLUTION OF THE PLUPERFECT IN EUROPEAN PORTUGUESE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce: PhDr. Jan Hricsina, Ph.D.

Praha, 2013

Ráda bych poděkovala PhDr. Janu Hricsinovi, Ph.D. za vedení diplomové práce, cenné rady a vstřícnost.

Děkuji svým rodičům Jitce a Karlovi za bezbřehou trpělivost, se kterou mě při studiu a psaní této práce podporovali.

Mé díky patří i sestře Emílii, kamarádce Tereze Šimanovské a všem ostatním přátelům, za jejich častá a tolik potřebná povzbuzující slova.

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 31.7. 2013

Abstrakt

Tato práce nazvaná Vývoj plusquamperfekta v evropské portugalštině se zabývá zkoumáním slovesného času plusquamperfekta z diachronního hlediska.

V teoretické části práce je nejprve obecně charakterizován portugalský jazyk. Poté se práce zaměřuje na portugalské sloveso a jeho gramatické kategorie, popisuje modotemporální systém portugalštiny a klasifikuje portugalská slovesa. Krátce je popsáno i tvoření slovesných časů a nefinitních slovesných tvarů, konkrétně na příkladu imperfekta a participia. Další část se zaměřuje na plusquamperfektum v současné evropské portugalštině, na tvoření jednoduchých a složených tvarů a na problematiku pomocného slovesa. V této části práce je rozebráno také používání plusquamperfekta na různých úrovních současné portugalštiny (spisovné, hovorové, literární apod.). Samostatná kapitola je věnovaná vývoji plusquamperfekta z klasické do lidové latiny. V poslední kapitole teoretické části jsou periodizovány vývojové fáze portugalštiny a vyjmenovány hlavní vývojové změny každé fáze.

Praktická část práce spočívá v analýze dobových textů čerpaných z korpusu *Corpus do Português*. Analyzováno je přibližně 300 příkladů plusquamperfekta pro každé století v období od 14. do 19. století. Tyto příklady jsou tříděny podle způsobu, jakým je plusquamperfektum použito. V závěru jsou shrnuty poznatky získané analýzou a porovnáno procentuální zastoupení jednotlivých způsobů použití plusquamperfekta v analyzovaných stoletích.

Klíčová slova: plusquamperfektum, evropská portugalština, diachronie, korpusová lingvistika

Abstract

The main intention of this study is to describe the pluperfect verbal tense and its evolution in European Portuguese. This study consists of two parts, theoretical and practical.

The theoretical part starts with a short description of the portuguese language. The following chapter is focused on description of portuguese verb and its gramatical categories, portuguese modotemporal system and classification of portuguese verbs. There is an explantaion of how the verbal tenses and nominal forms are constructed in portuguese, using the example of constructing the imperfect and participle. The next chapter deals with the pluperfperfect in contemporary portuguese. It describes its forms both simple and compound and explains the use of auxiliary verbs. There is also a description of the functions of pluperfect on different levels of the portuguese language (standard, colloquial, literary etc.). The next chapter is dedicated to pluperfect in classical and vulgar latin. The last theoretical chapter deals with stages in the evolution of Portuguese and includes a list of the most significant linguistic changes occured in each stage.

The practical part consists in analysing the portuguese texts from the 14th till the 19th century, using the corpus *Corpus do Português.* There are approximately 300 examples of pluperfect analysed for each century. The examples are classified according to their function. In the last chapter the results of the analysis are summarized and there is a comparison of the percentage of pluperfect functions in each analysed century.

Key words: pluperfect, European Portuguese, diachrony, corporal linguistics

Obsah

Úvod 7

1 – Stručná charakteristika portugalštiny 8
1.1 Genetická klasifikace 8
1.2 Typologická klasifikace 8
1.3 Varianty portugalštiny 9

2– Sloveso v portugalštině 10
2.1 Gramatické kategorie portugalského slovesa 10
2.2 Systém slovesných časů a způsobů v portugalštině 14
2.3 Flexe sloves 16

3 – Plusquamperfektum v současné portugalštině 19
3.1 Tvoření jednoduchého plusquamperfekta 19
3.2 Tvoření složeného plusquamperfekta 20
3.3 Používání plusquamperfekta 21

4 – Vývoj plusquamperfekta z klasické latiny do lidové latiny 26
4.1 Stručná charakteristika klasické latiny26
4.2 Flexe sloves v klasické latině 27
4.3 Tvoření plusquamperfekta v klasické latině 28
4.4 Význam plusquamperfekta v klasické latině 30
4.5 Shrnutí 31
4.6 Stručná charakteristika lidové latiny 32
4.7 Tvary plusquamperfekta v lidové latině 32
4.8 Význam plusquamperfekta v lidové latině 33

5 – Vývojová období portugalštiny 35
5.1 Periodizace vývoje portugalštiny 35
5.2 Stará portugalština 36
5.3 Střední portugalština 38
5.4 Moderní portugalština 39
5.5 Současná portugalština 40

6 – Plusquamperfektum v jednotlivých vývojových obdobích (analýza dobových textů) 41
6.1 Úvod 41
6.2 Plusquamperfektum ve 14. století 42
6.3 Plusquamperfektum v 15. století 46
6.4 Plusquamperfektum v 16. století 49
6.5 Plusquamperfektum v 17. století 52
6.6 Plusquamperfektum v 18. století 57
6.7 Plusquamperfektum v 19. století 61

7 – Závěr 64
7.1 Vyjádření předčasnosti v minulosti 64
7.2 Vyjádření minulosti 65
7.3 Nahrazení tvaru konjunktivu imperfekta 66
7.4 Nahrazení tvaru kondicionálu 67
7.5 Stručné zhodnocení výsledků analýzy 67

Resumo em português 68
Bibliografie 70

Úvod

Cílem této práce je popsat vývoj slovesného času plusquamperfektum (pretérito mais-que-perfeito) v portugalštině, konkrétně v její evropské variantě. U plusquamperfekta nás bude zajímat jak stránka formální, tak stránka funkční, jinými slovy budeme zkoumat, jak se vyvíjely tvary a významy plusquamperfekta v jednotlivých obdobích.

V první kapitole provedeme stručný obecný popis portugalského jazyka a jeho variant.

V druhé kapitole se budeme věnovat zejména charakteristice portugalského slovesa z hlediska gramatických kategorií, se zaměřením na kategorie času a způsobu. Krátce popíšeme systém slovesných časů a zmíníme některé obecné principy jejich tvoření.

V další kapitole popíšeme plusquamperfektum v jeho současné podobě v evropské portugalštině. Začneme vysvětlením tvoření jednoduchého a složeného plusquamperfekta a v druhé části popíšeme jeho používání v různých rovinách současné portugalštiny.

Následovat bude kapitola věnovaná vývoji plusquamperfekta z klasické latiny do lidové latiny.

Hlavním úkolem této práce bude zkoumání plusquamperfekta v jednotlivých fázích vývoje evropské portugalštiny. Nejprve se pokusíme vývojová období portugalštiny chronologicky vymezit, stručně charakterizovat a popsat nejdůležitější vývojové změny, které se v každém z období odehrály. Poté přistoupíme k samotnému zkoumání plusquamperfekta v textech ze všech vývojových období. Tyto texty budeme čerpat z korpusu Corpus do Português[1].

[1] Korpus dostupný na webové stránce www.corpusdoportugues.org, obsahuje více než 45 milionů slov v téměř 57 000 textech z období 13. – 20. století, původem z Portugalska i Brazílie. Korpus sestavili Michael Ferreira a Mark Davies.

1 - Stručná charakteristika portugalštiny

V této kapitole budeme charakterizovat portugalštinu z hlediska klasifikace jazyků a krátce popíšeme její varianty.

1.1 Genetická klasifikace

Genetická klasifikace jazyků rozdělující jazyky do rodin na základě společného prajazyka, ze kterého se vyvinuly. Z hlediska této klasifikace patří portugalština do indoevropské jazykové rodiny, konkrétněji mezi románské, nebo také italické jazyky. Skupina románských jazyků se dále dělí na západní, východní a mrtvé. V rámci západorománských jazyků, kam portugalština patří, je možné vymezit ještě podskupinu iberorománských jazyků, do které se řadí portugalština spolu se španělštinou, katalánštinou a galicijštinou.

1.2 Typologická klasifikace

Při charakteristice jazyka je možné využít i klasifikace typologické, která třídí jazyky dle typu jejich gramatiky, především z hlediska morfologické struktury. Dle Skaličkovy strukturní typologie (Čermák: 1997) lze portugalštinu označit jako jazyk izolační, ale s flexí sloves. Izolativnost portugalštiny spočívá například ve vyjadřování pádů pomocí předložek, využívání pomocných sloves apod. Slovesa naopak pro vyjadřování gramatických kategorií využívají afixů, což je rys typický pro jazyky flexívní. Jak vyplývá z této charakteristiky, ve většině případů je nemožné jazyk jednoznačně do jedné ze skupin a vzhledem k vývoji, kterým živé jazyky neustále procházejí, nelze zařazení dle typologické klasifikace považovat za definitivní.

1.3 Varianty portugalštiny

V této práci se budeme zabývat výhradně portugalštinou evropskou, tedy jazykem, kterým se mluví na území Portugalska, ale v úvodu zmiňme alespoň stručně i její další varianty:

V důsledku zámořských objevů, které Portugalci podnikali od 15. století a následné kolonizace objevených území, se portugalština dostala i mimo Evropu. V současnosti se tak portugalsky mluví v Brazílii, v několika afrických státech, konkrétně v Angole, Mosambiku, Guinee Bissau, na Ostrovech Svatého Tomáše a Prince a na Kapverdách. Portugalština je jedním z úředních jazyků malého ostrovního státu Východní Timor v jihovýchodní Asii a okrajově se objevuje i v Macau, bývalé portugalské kolonii, která je nyní zvláštní správní oblastí Čínské lidové republiky.

Ve výše zmíněných afrických státech funguje portugalština jako úřední jazyk a její spisovná norma oficiálně odpovídá evropské portugalštině, i když v mluvené formě se od ní stále více odlišuje. Na základě portugalštiny vznikly v těchto afrických zemí také kreolštiny, zvláštní jazyky, které jsou považovány za výsledek zjednodušování a přebudovávání jazyka kolonizátorů zotročeným domorodým obyvatelstvem. Kreolštiny začaly vznikat pravděpodobně s prvními kontakty Afričanů s Portugalci a postupně se vyvíjely až do dnešní podoby, ve které z portugalštiny zůstal jen základ lexika.

Brazilská portugalština je dnes vzhledem k rozloze Brazílie a počtu jejích obyvatel nejrozšířenější variantou portugalštiny vůbec a od varianty evropské se značně liší. Rozdíly jsou zřejmé na úrovni fonetické, lexikální i morfosyntaktické a není v možnostech této práce se jim věnovat podrobněji. Uveďme jen několik ilustračních příkladů: ve fonetice dochází na rozdíl od evropské portugalštiny k palatalizaci okluziv /t/ a /d/ ve skupinách hlásek *ti*, *di*, v morfologii existuje odlišná opisná slovesná vazba vyjadřující kurzívnost děje (sloveso *estar* + gerundium významového slovesa, na rozdíl od evropské vazby *estar a* + infinitiv významového slovesa), v lexiku se objevuje řada výrazů pocházejících z indiánských jazyků.

2 - Sloveso v portugalštině

Sloveso je slovní druh, pomocí kterého se vyjadřuje děj, činnost či stav zakotvené v čase. Portugalská slovesa jsou flektivní, tedy vyjadřující gramatické kategorie pomocí afixů. Bohumil Zavadil charakterizuje sloveso takto: „Slovesa jsou základním slovním druhem (denominátorem) pojmenovávajícím procesuální příznaky substancí a obsahujícím morfologické kategorie modu, času (někdy také aspektu), slovesné třídy a slovesného rodu a morfosyntaktické kategorie osoby a čísla. Co do počtu gramatických kategorií je to nejbohatší slovní druh.“ (Zavadil: 2004, s. 111)

2.1 Gramatické kategorie portugalského slovesa

Portugalština u slovesa rozlišuje tyto gramatické kategorie:

Osoba

„Označení osoby naznačuje povahu a počet participantů dané situace; zprostředkuje se osobním zájmenem, koncovkou slovesa, nebo obojím.“ (Čermák: 1997, s. 184). Portugalština rozlišuje tři osoby. Osoba u slovesa závisí na subjektu, ke kterému se vztahuje, tedy na vztahu k mluvčímu. Tvar první osoby odkazuje k osobě či osobám, které promlouvají, zastoupenými osobními zájmeny *eu (já)* v singuláru a *nós (my)*. Tvar druhé osoby naopak odkazuje k osobám, ke kterým je promluva směřována, odpovídají jim například zájmena *tu (ty)* a *vós (vy)*. Tvar třetí osoby odkazuje k osobě, o které je mluveno, zastoupené například osobními zájmeny *ele (on)* nebo *elas (ony)*.

Tvar slovesa ve třetí osobě ovšem může v portugalštině odkazovat i k osobě či osobám, ke kterým je promluva směřována. Děje se tomu tak ve spojení slovesa v třetí osobě singuláru se zájmenem *você*, vyjadřujícím zdvořilejší formu tykání, nebo ve spojení s výrazy *o Senhor*, *a Senhora*, které vyjadřují zdvořilostní formu oslovení odpovídající vykání v češtině. Sloveso v třetí osobě plurálu, často ve spojení se zájmenem *vocês*

odkazuje k osobám, ke kterým je promluva směřována a v podstatě tak supluje tvary druhé osoby plurálu, které se v současné portugalštině běžně nepoužívají. Sloveso v třetí osobě plurálu ve spojení s výrazy *os Senhores*, *as Senhoras* vyjadřuje vykání skupině osob.

V souvislosti s gramatickou kategorií osoby slovesa je vhodné zmínit specifickou vlastnost slovesa *haver (být, existovat, mít),* které je nejčastěji používáno ve tvaru *há*, který sice gramaticky odpovídá třetí osobě jednotného čísla, ale jeho význam je neosobní, nevztahuje se ke konkrétnímu podmětu, pouze je jím konstatována jeho existence, či umístění, bez ohledu na jednotné číslo slovesného tvaru *há*, může být slovo, kterým je vyjádřen podmět jak v jednotném (*Há só um livro na mesa*), tak v množném čísle (*Há muitos portugueses em Praga*). Tvary všech osob slovesa haver existují, jsou ale používány jen pokud je sloveso *haver* ve funkci pomocného slovesa (*Havemos de comprar livros*).

Číslo

Kategorie čísla rozlišuje opozici kvantitativního charakteru. Portugalská gramatika rozlišuje čas jednotný a množný. Portugalské sloveso tedy může mít tvar singuláru, pokud se vztahuje k jednomu subjektu (např. *a menina estuda*), či plurálu, pokud se vztahuje k více než jednomu subjektu (např. *as meninas estudam*).

Vid

Vnímání kategorie vidu v portugalské gramatice se značně liší od jeho vnímání v gramatice české. Je to dáno především rozdílným způsobem flexe slovesa v obou jazycích. V češtině, která rozlišuje pouze tři slovesné časy, je kategorie vidu, tedy opozice dokonavosti a nedokonavosti, pevně svázaná právě s kategorií času, kde doplňuje významy jednotlivých časů. „Právě zde se uplatňuje vázanost významů slovesných časů na významy vidové; v některých kombinacích lze časové formy interpretovat pouze v souvislosti s významy kategorie vidu.“ (Komárek: 1986, s. 164)

V portugalštině, která disponuje mnohem komplexnějším systémem slovesných časů a způsobů, gramatická kategorie vidu v podstatě neexistuje – totiž neexistují různé tvary jednoho slovesa, které by vyjadřovaly dokonavost či nedokonavost děje.
V portugalštině neexistují gramatické opozice jako v češtině například *číst/dočíst* a pro

zdůraznění nedokonavosti/dokonavosti děje používá lexikálních prostředků a slovesných vazeb například *começar a ler/acabar de ler*.

C. Cunha a L. Cintra poukazují na některé další opozice, které zařazují do kategorie vidu, například opozici *acabo de ler*/*continuo a ler*, kterou označují jako opozici mezi videm bodovým (aspecto pontual) a videm trvalým (aspecto durativo), nebo opozici mezi jednoduchou formou slovesa v přítomném čase a formou průběhovou, například *leio*/*estou a ler*. (Cintra, Cunha: 1999, s. 380)

Rod

Stejně jako v češtině, i v portugalštině rozlišujeme slovesný rod činný a trpný v závislosti na tom, je-li subjekt slovesa ve vztahu k faktu vyjádřenému slovesem aktivní (např. *Eu lavo a loiça*) nebo pasivní (*A loiça é lavada por mim*), tedy na tom, je-li fakt vyjádřený slovesem subjektem činěn nebo trpěn. Portugalština dále rozlišuje i takzvaný rod vztažný či zvratný (voz reflexiva). Subjekt vztahující se ke slovesu v tomto tvaru je současně příjemcem i původcem akce vyjadřované slovesem (*Eu lavo-me*).

Způsob

Různé tvary slovesného způsobu jsou využívány pro vyjádření postoje mluvčího k promluvě. „Slovesný způsob vyjadřuje, resp. formálně vyznačuje slovesný děj především jako reálný (konstatování), podmíněně závislý, nebo vůlí někoho přikazovaný a tvoří takto součást širší (sémantické) kategorie modality.“ (Čermák: 1997) Portugalská gramatika rozlišuje čtyři slovesné způsoby: indikativ, imperativ, konjunktiv a kondicionál.

V souvislosti s kategorií způsobu je vhodné připomenout specifikum portugalštiny, existenci různých tvarů kladného (imperativo afirmativo) a záporného (imperativo negativo) rozkazovacího způsobu. Vlastní tvary rozkazovacího způsobu existují jen pro druhou osobu plurálu a singuláru, v ostatních osobách kladného imperativu a ve všech osobách záporného imperativu využívá portugalština pro vyjádření rozkazu tvary konjunktivu přítomného času.

Čas

Protože se v této práci budeme věnovat zkoumání plusquamperfekta, tedy konkrétního slovesného času, považujeme za vhodné věnovat se této kategorii podrobněji.

Gramatická kategorie času v jazyce je odrazem času jakožto mimojazykové skutečnosti, kterou vnímáme v rovině fyzikální, tedy přesně popsanou pomocí fyzikálních jednotek, a v rovině ontologické, kde je možné při zjednodušeném pojetí čas rozdělit na úseky (nikoliv pevně ohraničené a od sebe oddělené) minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Gramatická kategorie času ale neodráží mimojazykovou skutečnost času přesně, jak ve své studii uvádí J. Černý: „U kategorie času je zřejmé, že je budována na podkladě fyzikálního času. Také v tomto případě je ale mezi fyzikálním časem a jeho zobrazením v gramatice určitý rozdíl." (Černý: 1998, s. 107) Hlavní rozpor vidí J. Černý v přítomnosti, která v mimojazykové skutečnosti odpovídá jednomu konkrétnímu momentu, avšak v gramatické rovině může sloveso v přítomném čase vyjadřovat děj, který by v mimojazykové skutečnosti spadal do minulosti, přítomnosti nebo budoucnosti, nebo do všech těchto časových úseků zároveň. „Tvary přítomného času jsou ve skutečnosti časově neutrální." (Černý: 1998, s. 107) Abychom doložili, že tuto teorii lze aplikovat i na portugalštinu, uvedeme příklady v portugalštině odpovídající příkladům v češtině, které použil ve své studii J. Černý:

Gramatický přítomný čas vyjadřující mimojazykovou skutečnost v minulosti:

Pedro Álvarez Cabral ***descobre*** *o Brasil em 1500.*

Gramatický přítomný čas vyjadřující mimojazykovou skutečnost v budoucnosti:

Amanhã ***vou*** *à biblioteca.*

Gramatický přítomný čas vyjadřující mimojazykovou skutečnost spadající do minulosti, přítomnosti i budoucnosti:

Estudo *português todos os días.*

Dalším důkazem časové neutrality gramatického přítomného času je i vznik speciální opisné slovesné vazby pro zdůraznění skutečnosti, že děj probíhá právě v daném okamžiku, tedy takzvaný průběhový čas:

Estou a escrever *a carta*.

V opozici k této neutralitě přítomného času tak stojí časy minulé a budoucí, které mohou vyjadřovat pouze děje odehrávající se před, respektive po okamžiku promluvy.

2.2 Systém slovesných časů a způsobů v portugalštině

Portugalská gramatika rozlišuje čas přítomný (presente), minulý (pretérito nebo passado) a budoucí (futuro). Tyto tři časy jsou označovány jako přirozené (tempos naturais). Pro vyjádření přítomného času existuje jen jeden gramatický čas. Minulé časy jsou tři a dva z nich tvoří jak složený, tak jednoduchý tvar. Gramatický budoucí čas také existuje pouze jeden, ale má jednoduchý i složený tvar. Zvláštním tvarem je kondicionál, který portugalské gramatiky označují buď jako způsob (condicional), nebo jako čas (futuro do préterito)[2]. My se budeme v této práci držet označení kondicionál v souladu s tradicí portugalské gramatiky.

Následuje přehled jednotlivých časů a způsobů, u každého z nich uvádíme jako příklad sloveso *falar* v první osobě singuláru a v příslušném čase a způsobu:

Indikativ

Přítomný čas (presente): *falo*

Jednoduché perfektum (pretérito perfeito simples): *falei*

Složené perfektum (pretérito perfeito composto): *tenho falado*

Imperfektum (pretérito imperfeito): *falava*

Jednoduché plusquamperfektum (pretérito mais-que-perfeito simples): *falara*

Složené plusquamperfektum (pretérito mais-que-perfeito composto): *tinha falado*

Jednoduché futurum (futuro simples): *falarei*

[2] C. Cunha a L. Cintra, z jejichž díla Nova Gramática do Português čerpáme, vysvětlují, že termín *futuro do pretérito* byl zaveden brazilskými gramatiky a ustálen v oficiálním dokumentu Nomenclatura Gramatical Brasileira, ze kterého byl termín *condicional* zcela odstraněn. Oproti tomu v portugalské gramatice zůstal termín *condicional* zachován. Portugalští gramatikové C. Cunha a L. Cintra se přesto rozhodli převzít termín *futuro do pretérito*, který považují za adekvátnější.

Složené futurum (futuro composto): *terei falado*

Kondicionál

Kondicionál přítomný (condicional/futuro do pretérito simples): *falaria*

Kondicionál minulý (futuro do pretérito composto): *teria falado*

Konjunktiv

Konjunktiv přítomného času (presente do conjuntivo): *fale*

Konjunktiv perfekta (pretérito perfeito do conjuntivo): *tenha falado*

Konjunktiv imperfekta (pretérito imperfeito do conjuntivo): *falasse*

Konjunktiv plusquamperfekta (pretérito mais-que-perfeito do conjuntivo): *tivesse falado*

Konjunktiv futura (futuro do conjuntivo simples): *falar*

Konjunktiv složeného futura (futuro do conjuntivo composto): *tiver falado*

V rámci výčtu slovesných časů je také třeba zmínit také skupinu slovesných tvarů, které samy o sobě nevyjadřují žádný čas ani způsob. Jsou to takzvané **nefinitní tvary**:

Gerundium (gerúndio): *falando*

Gerundium minulé (gerúndio composto): *tendo falado*

Participium/příčestí minulé trpné (particípio passado): *falado*

Infinitiv (infinitivo): *falar*

Infinitiv minulý (infinitivo composto): *ter falado*

Infinitiv osobní (infinitivo pessoal): *falar*, 1. os. plurálu *falarmos*

Infinitiv osobní minulý (infinitivo pessoal composto): *ter falado*, 1. os. plurálu *termos falado*

Není v možnostech této práce podrobně vysvětlit tvoření a význam každého z výše zmíněných tvarů, podrobněji bude v další části práce popsáno pouze plusquamperfektum. Zmiňme nyní alespoň okrajově některá specifika

modotemporálního systému současné evropské portugalštiny. Specifické je v portugalštině vyjadřování budoucnosti, při kterém se stále častěji, zejména v ústním projevu, upouští od používání výše zmíněného tvaru futura, který je nahrazován opisnou slovesnou vazbou s pomocným slovesem *ir* + infinitiv významového slovesa, např. *vou falar,* která původně vyjadřovala pouze děje, které nastanou v blízké budoucnosti. Budoucnost je vyjadřována také tvary přítomného času např. ve větě *Amanhã vou à biblioteca* (*Zítra půjdu do knihovny*). Další tendencí v mluvené portugalštině je nahrazování tvarů kondicionálu tvary imperfekta v indikativu.

2.3 Flexe sloves

2.3.1 Klasifikace slovesa

Abychom mohli popsat tvoření jednotlivých časů, je třeba popsat strukturu slovesa. Portugalská slovesa dělíme dle způsobu časování na pravidelná a nepravidelná.

Pravidelná slovesa se časují, tedy převádějí do různých tvarů gramatických kategorií, podle určitého neměnného vzoru. Portugalština rozlišuje u pravidelných sloves tři slovesné třídy podle kmenové samohlásky daného slovesa. Kmenovou samohlásku slovesa identifikujeme nejlépe v infinitivu mezi kořenem slova a koncovkou infinitivu –*r* :

První slovesná třída s kmenovou samohláskou ***a*** (např. sloveso *fal-**a**-r*).

Druhá slovesná třída s kmenovou souhláskou **e** (např. *vend-**e**-r*)

Třetí slovesná třída s kmenovou souhláskou ***i*** (např. *part-**i**-r*)

Pro časování nepravidelných sloves takové paradigma neexistuje (i když i mezi nepravidelnými slovesy lze vysledovat určité skupiny sloves, které se při časování chovají podobně). Není náhodou, že mezi nepravidelná slovesa patří například slovesa *fazer* (*dělat*), *ir* (*jít, jet*) či *ser* (*být*), tedy slovesa ze sémantických důvodů často používaná. Právě kvůli četnějšímu používání se během vývoje jazyka vnášelo do časování těchto sloves více nepravidelností.

Vedle klasifikace sloves jako pravidelných a nepravidelných rozlišují některé gramatiky ještě skupiny sloves defektivních (verbos defectivos), u kterých se nerealizují všechny tvary, například neosobní slovesa označující přírodní jevy, např. *nevar* (sněžit), které se kromě infinitivu používají pouze v třetí osobě singuláru a sloves abundantních (verbos abundantes), (Cintra, Cunha: 1999, s. 384), která mají pro vyjádření participia dva nebo více různých tvarů. Například sloveso *aceitar* (přijmout) má tři tvary participia (*aceitado, aceite, aceito*).

Portugalská slovesa můžeme rozdělit také podle jejich funkce při tvorbě slovesných časů na slovesa významová (verbos principais) a slovesa pomocná (verbos auxiliares). Sloveso nabývá pomocné funkce ve složených časech (tempos compostos) nebo v opisných slovesných vazbách (locuções verbais). V těchto spojeních je časováno pouze pomocné sloveso, zatímco významové sloveso je vždy v jednom ze tří nominálních tvarů (infinitivu, gerundiu či participiu). Ve funkci pomocného slovesa se nejčastěji objevují slovesa *ter, ser, estar, haver* a *ir*.

2.3.2 Tvoření jednoduchých časů

Při vysvětlování tvorby jednotlivých jednoduchých časů vychází gramatiky z existence tří základních časů (tempos primitivos), od kterých jsou ostatní časy odvozeny. (Cunha, Cintra: 1999, s. 387) Jsou to přítomný čas oznamovacího způsobu (presente do indicativo), perfektum oznamovacího způsobu (pretérito perfeito do indicativo) a neosobní infinitiv (infinitivo impessoal). Při odvozování se ke kmeni slovesa v jednom ze základních časů připojují koncovky složené z přípon vyjadřující daný čas a způsob, osobu a číslo.

Od přítomného času oznamovacího způsobu jsou odvozeny tyto časy a způsoby: imperfektum oznamovacího způsobu, přítomný čas konjunktivu, kladný rozkazovací způsob.

Od perfekta oznamovacího způsobu jsou odvozeny tyto časy a způsoby: plusquamperfektum oznamovacího způsobu, imperfektum konjunktivu, budoucí čas konjunktivu.

Od neosobního infinitivu jsou odvozeny tyto časy a způsoby: budoucí čas oznamovacího způsobu, podmiňovací způsob, osobní infinitiv, gerundium, participium (příčestí minulé).

V této práci nebudeme detailně popisovat tvoření všech výše zmíněných slovesných tvarů. Jako příklad tvaru odvozeného od přítomného času poslouží vysvětlení tvoření imperfekta a jako příklad tvaru odvozeného od neosobního infinitivu vysvětlíme tvoření participia. Na podrobnější vysvětlení těchto dvou slovesných tvarů navážeme v následující kapitole, kde popíšeme tvoření složeného i jednoduchého plusquamperfekta.

Tvoření imperfekta

Imperfektum je tvořeno připojením koncovek ke kmeni slovesa v přítomném čase. Koncovky imperfekta jsou shodné pro druhou a třetí slovesnou třídu: *-ia, -ias, -ia, -íamos, -íeis, -iam*. Slovesa první slovesné třídy tvoří imperfektum pomocí koncovek: *-ava, avas, -ava, -ávamos, -áveis, -avam.* V první a třetí osobě jednotného čísla pravidelných sloves, například *falar, vender, partir,* vypadají tvary imperfekta následovně: *falava, vendia, partia*. Drtivá většina sloves tvoří imperfektum pravidelně, výjimkou jsou slovesa *ser, ter, vir* a *pôr*, jejichž nepravidelné tvary imperfekta vypadají následovně: *era, tinha, vinha, punha*.

Tvoření participia

Participium, tvar odvozený od neosobního infinitivu, se tvoří nahrazením přípony infinitivu *–r* příponou *–do* s tím, že v druhé slovesné třídě se kmenová samohláska *e* mění na *i*. Pravidelná slovesa *falar, vender, partir* tedy tvoří tvary participia *falado, vendido, partido*. Nepravidelně tvoří participium slovesa *dizer, escrever, fazer, ver, pôr, abrir, cobrir* a *vir*, jejichž tvary participia vypadají následovně: *dito, escrito, feito, visto, posto, aberto, coberto,* a *vindo*.

Samostatnou skupinu tvoří takzvaná slovesa abundantní, která tvoří jak pravidelné, tak nepravidelné tvary participia. Protože participium je používáno především při tvorbě složených slovesných časů, závisí u abundantních sloves použití pravidelného či nepravidelného tvaru právě na daném složeném čase. Dle pravidla se pravidelný tvar užívá ve složených časech v činném rodě, tedy s pomocnými slovesy *ter* či *haver*, zatímco nepravidelný tvar participia se užívá v rodě trpném, ve vazbě s pomocným

slovesem *ser*. Nepravidelné tvary participia se také používají v opisných slovesných vazbách se slovesy *estar, ficar, ir* a *vir*. V tabulce níže uvádíme příklad pravidelného a nepravidelného participia ke každé slovesné třídě.

Infintiv	**Pravidelné participium**	**Nepravidelné participium**
entregar	*entregado*	*entregue*
acender	*acendido*	*aceso*
exprimir	*exprimido*	*expresso*

3 - Plusquamperfektum v současné portugalštině

V této kapitole popíšeme plusquamperfektum v podobě, kterou má v současné evropské portugalštině. Zaměříme se na jeho tvoření a tvary v jednotlivých slovesných třídách i u nepravidelných sloves, na jeho význam a používání.

3.1 Tvoření jednoduchého plusquamperfekta

Jak bylo již zmíněno výše, plusquamperfektum patří do skupiny slovesných tvarů, které jsou odvozeny od perfekta. Tvoří se přidáváním koncovek plusquamperfekta k perfektnímu kmeni, který získáme oddělením koncovky *–am* od slovesa v perfektu (tedy minulém času jednoduchém) ve třetí osobě množného čísla. U pravidelných sloves, například u slovesa *falar*, je perfektní kmen shodný s neosobním infinitivem slovesa (3. osoba množného čísla v perfektu: *falaram*, po odtržení koncovky: *falar*). Rozdíl je ovšem zřetelný u sloves s nepravidelným perfektem, například u slovesa *ter*

(3. osoba množného čísla v perfektu: *tiveram*, po odtržení koncovky: *tiver*). Koncovky plusquamperfekta ve všech osobách a časech jsou následující:

Jednotné číslo: 1. osoba *–a*, 2. osoba *–as*, 3. osoba *–a*

Množné číslo: 1. osoba – *amos*, 2. osoba *–eis*, 3. osoba *-am*

Jako příklad uvádíme v tabulce níže tvary jednoduchého plusquamperfekta ve všech osobách na příkladu pravidelných sloves *falar*, *vender*, *dormir* a často používaných nepravidelných sloves *ser*, *ter*, a *fazer*.

Infinitiv		***falar***	***vender***	***partir***
Perfektní kmen		*falar-*	*vender-*	*partir-*
Singulár	1. os.	*falara*	*vendera*	*partira*
	2. os.	*falaras*	*venderas*	*partiras*
	3. os	*falara*	*vendera*	*partira*
Plurál	1. os.	*faláramos*	*vendêramos*	*partíramos*
	2. os.	*faláreis*	*vendêreis*	*partíreis*
	3. os.	*falaram*	*venderam*	*partiram*

Infinitiv		***ser***	***ter***	***fazer***
Perfektní kmen		*for-*	*tiver-*	*fizer-*
Singulár	1. os.	*fora*	*tivera*	*fizera*
	2. os.	*foras*	*tiveras*	*fizeras*
	3. os	*fora*	*tivera*	*fizera*
Plurál	1. os.	*fôramos*	*tivéramos*	*fizéramos*
	2. os.	*fôreis*	*tivéreis*	*fizéreis*
	3. os.	*foram*	*tivéram*	*fizéram*

3.2 Tvoření složeného plusquamperfekta

Složené plusquamperfektum se skládá z pomocného slovesa *ter* v imperfektu a z participia, významového slovesa. U abundantních sloves se používá participium v pravidelném tvaru. Pro příklad uvádíme v tabulce níže tvary složeného plusquamperfekta na příkladu sloves *falar, vender* a *partir*.

Infinitiv		***falar***	***vender***	***partir***
Singulár	1. os.	*tinha falado*	*tinha vendido*	*tinha partido*
	2. os.	*tinhas falado*	*tinhas vendido*	*tinhas partido*
	3. os	*tinha falado*	*tinha vendido*	*tinha partido*
Plurál	1. os.	*tínhamos falado*	*tínhamos vendido*	*tínhamos partido*
	2. os.	*tínheis falado*	*tínheis vendido*	*tínheis partido*
	3. os.	*tinham falado*	*tinham vendido*	*tinham partido*

V souvislosti s tvary složeného plusquamperfekta je také nutno zmínit, že kromě pomocného slovesa *ter* je v portugalštině možné tvořit složené tvary i s pomocným slovesem *haver*. Složené plusquamperfektum tedy může vypadat například následovně: *havia falado, havias falado, havia falado, havíamos falado, havíeis falado, haviam falado*.

3.3 Používání plusquamperfekta

Pokud popisujeme a hodnotíme používání slovesného času, způsobu či kteréhokoliv jiného gramatického jevu v současném jazyce, je třeba si uvědomit, že každý jazyk má několik úrovní a na každé z těchto úrovní se užívání daného gramatického jevu může lišit, jak kvantitativně, tak funkčně. Proto si kapitolu o používání plusquamperfekta rozdělíme na jeho používání ve **spisovné portugalštině** (português padrão), **literární portugalštině** (português literário), **hovorové portugalštině** (português corrente) a **běžné portugalštině** (português familiar).

Spisovnou portugalštinu lze charakterizovat jako reprezentativní podobu portugalštiny, jako kodifikovanou normu, která představuje pravidla pro správné používání jazyka ve všech jeho podobách (pravopis, výslovnost, lexikum). Je využívána zejména při oficiálních příležitostech, jako jsou například nejrůznější projevy či přednášky, v komunikaci s úřady či v akademickém prostředí a to jak v psané, tak v mluvené formě. Na rozdíl od hovorové a běžné portugalštiny je podoba spisovné portugalštiny shodná pro celé území, které ji jako spisovný jazyk uznává a neobjevují se v ní regionální varianty.

Za literární portugalštinu považujeme jazyk používaný v beletristické literární tvorbě, objevuje se tedy zejména v písemné formě, ale i ve formě mluvené (například při recitaci básně). Literární portugalština se nemusí nutně lišit od portugalštiny spisovné, rozdíl spočívá především v tom, že cílem projevu v literární portugalštině není dodržování všech pravidel, které spisovný jazyk předepisuje, ale dosažení estetického efektu.

Hovorová a běžná portugalština mají řadu společných prvků, přesto ale mezi těmito dvěma varietami vnímáme určitý rozdíl. Za hovorovou portugalštinu považujeme jazyk používaný především v mluvené formě, v každodenní soukromé komunikaci, který může obsahovat odchylky od spisovné normy na všech úrovních a působící proto poněkud nekultivovaně. Běžná portugalština, používaná v mluvené i psané formě je naopak bližší spisovné normě, kterou prvoplánově neporušuje, spíše ji zjednodušuje a tím přizpůsobuje každodennímu používání.

Další pojmy, se kterými budeme při analýze používání plusquamperfekta pracovat, jsou **centrální a periferní funkce** slovesného času. Centrální funkcí je myšlen hlavní význam, jehož je sloveso v daném čase nositelem. Centrálnost je zpravidla dána kvantitativně, tedy v jakém významu je daný slovesný čas používán nejčastěji. Centrální a periferní funkce slovesných časů v živých jazycích se vývojem jazyka mohou měnit, daný slovesný čas může získávat nové periferní funkce, nebo je naopak ztrácet, původně centrální funkce se může stát periferní, či zcela vymizet a podobně. Příkladem může být například imperfektum. Jeho centrální funkcí je, zjednodušeně řečeno, vyjadřování dějů nebo stavů v minulosti, bez přesného ohraničení jejich trvání. Periferní funkcí, kterou imperfektum nabývá v současné mluvené portugalštině je vyjadřování podmíněnosti děje, což je současně centrální funkcí tvarů slovesa v kondicionálu.

3.3.1 Plusquamperfektum ve spisovné portugalštině

Spisovná portugalština nám nabízí normu, určitý souhrn pravidel, která definují, jaký je význam daného gramatického jevu, a která říkají, v jakých situacích je nutné či možné daný jev používat.

Pomocí plusquamperfekta se primárně vyjadřuje předčasnost v minulosti, tedy děj či událost, který se odehrál před jiným dějem v minulosti. V těchto situacích se používá jak jednoduchý, tak složený tvar. Příkladem mohou být podobné věty jako tyto:

*Disse que já **fizera** o trabalho. (Řekl, že práci už udělal.)*

*Vi que ele não **tinha feito** o trabalho. (Viděla jsem, že práci neudělal.)*

Plusquamperfektum lze použít i pro vyjádření dějů v minulosti, spíše vzdálenější, ale bez přesného časového určení. V těchto situacích se užívá častěji jednoduché plusquamperfektum, jako například ve větě:

***Casaram** e **tiveram** dois filhos. (Vzali se a měli dvě děti.)*

Složené plusquamperfektum se také používá pro zdůraznění děje, který se až do momentu, ve kterém mluvčí promluvu pronáší, neuskutečnil. Zejména tedy následuje po příslovci *nunca (nikdy)*. Příkladem může být věta:

*Nunca **tinha comprado** o vestido tão caro. (Dosud nikdy jsem si nekoupila tak drahé šaty).*

Plusquemperfektum lze také užít ve vztahu k současnosti pro zdůraznění přání nebo ujištění:

***Tínhamos vindo** para pedir um favor. (Přišli jsme požádat o laskavost.)*

3.3.2 Plusquamperfektum v literární portugalštině

Všechny výše uvedené příklady se týkají používání plusquamperfekta ve spisovném, neliterárním jazyce, kde je jeho funkcí především vyjádření předčasnosti v minulosti. V literárním jazyce není tato funkce stejně důležitá, spíše než o zařazení děje na časovou osu jde o estetický dojem, který použití daného tvaru slova vyvolá. Celso Cunha a Lindley Cintra zmiňují ve své gramatice (Cintra, Cunha: 1999, s. 456) příklady užití plusquamperfekta v básnickém jazyce, kde jsou jím nahrazeny jiné slovesné časy a způsoby. Uvádějí například verše Mária de Sá-Carneira, kde je plusquamperfektem nahrazen tvar kondicionálu:

*Um pouco mais de sol – e **fora** brasa*

*Um pouco mais de azul- e **fora** além*

Para atingir, faltou-me um golpe de asa…

Nebo verš Alphonsa de Guimarães, kde plusquamperfektum nahrazuje konjunktiv imperfekta:

Sê propria para mim, socorre

*Quem te adorara, se adorar **pudera**!*

3.3.3 Plusquamperfektum v hovorové portugalštině

Nahrazení konjunktivu imperfekta plusquamperfektem se objevuje i v hovorovém jazyce, zejména ve zvolacích větách:

***Tomara** eu passar os exames! (Kéž bych udělala zkoušky!).*

3.3.4 Plusquamperfektum v běžné portugalštině

V části věnované používání plusquamperfekta ve spisovné portugalštině jsme popsali kodifikovanou normu. V portugalštině, stejně jako v ostatních živých jazycích, používaných v každodenní komunikaci dochází přirozeným vývojem k určitým odchylkám od této normy a tudíž existuje rozdíl mezi tím, jak je daný gramatický jev kodifikován ve spisovném jazyce a tím, jak je ve skutečnosti používán. Pokud tedy hodnotíme používání plusquamperfekta v současné portugalštině, je třeba kromě výčtu gramatických pravidel naznačit i vývoj používání tvarů plusquamperfekta v běžném mluveném jazyce.

Této problematiky se týká i studie Jaromíra Tláskala (Tláskal: 1984, s. 237-255), ve které se mimo jiné věnuje i přibližování obsahu a tvarů plusquamperfekta a perfekta. Toto přibližování spočívá v tendenci upouštět v běžném jazyce od používání plusquamperfekta v situacích, které by dle spisovné portugalštiny jeho používání indikovaly, a nahrazování plusquamperfekta perfektem.

Přestože plusquamperfektum má tři různé tvary: jednoduchý např. *falara*, složený s pomocným slovesem *ter* např. *tinha falado* a složený s pomocným slovesem *haver* např. *havia falado,* v běžné portugalštině je používán pouze jeden z nich: *tinha falado.* „Existují tři různé tvary tohoto času, které se od sebe zásadně liší stylisticky i četností používání. Jediným tvarem používaným v běžné portugalštině se však zdá být *tinha falado* (složené plusquamperfektum).“[3] (Tláskal: 1984)

Jaromír Tláskal považuje plusquamperfektum za hlavní tvar pro vyjádření předčasnosti v minulosti (forma central para exprimir a anterioridade no passado) a perfektum za

[3] „Existem até três fomas diversas deste tempo com diferenças fundamentais de carácter estilístico e de frequência. Porém a única forma empregada em português familiar parece ser *tinha falado* (mais-que-perfeito composto).“

vedlejší tvar pro vyjádření tohoto obsahu (forma periférica). (Tláskal: 1984) V běžné portugalštině je perfektum ale stále častěji používáno a vytlačuje plusquamperfektum z hlavní pozice, kterou má pro vyjádření předčasnosti v minulosti ve spisovné portugalštině. V běžné portugalštině je tedy možné použít perfektum jako například v následující větě:

*Ele disse que **fez** o trabalho*.

A to i přesto, že v případě použití perfekta v hlavní větě (*Ele disse*), by pravidla souslednosti časové jasně indikovala použití plusquamperfekta ve větě vedlejší, tedy takto:

*Ele disse que **tinha feito** o trabalho*.

Je třeba upřesnit, že i v běžné portugalštině jsou používány všechny tvary plusquamperfekta tak, jak je popisuje portugalština spisovná a ani v běžné portugalštině nenahrazuje perfektum vždy plusquamperfektum. Existuje spíše určitá tendence, která naznačuje stále větší užívání perfekta na úkor plusquamperfekta. „Je zřejmé, že se jedná pouze o tendence, nikoliv o konečný výsledek. Je třeba vzít v úvahu, že jsou používány všechny tvary, ale důležitá je jejich frekvence.“[4] (Tláskal: 1984)

4 - Vývoj plusquamperfekta z klasické latiny do lidové latiny

4.1 Stručná charakteristika klasické latiny

Jako klasickou latinu označujeme spisovný jazyk, jehož užívání se klade do období od roku 81 před Kristem (první vystoupení Cicerona), do roku 14 po Kristu (tedy do smrti císaře Augusta). Toto období bývá také nazýváno zlatým věkem latiny. Klasická latina je především jazykem literárním, kterým psali vrcholní představitelé římské literatury

[4] „É natural que se trate só de tendências e não de um resultado final. É preciso levar em conta que normalmente se empregam todas as formas, mas decisiva é a sua frequência.“

(například Vergilius, Horatius, Ovidius), případně jazykem řečníků, kterým se ale běžně nemluvilo. Geograficky byla latina původně jazykem obyvatel Latia, malé oblasti na řece Tibeře, ale postupnou expanzí Římanů se šířila na stále další území. Vzhledem k povaze klasické latiny, jakožto jazyku v běžné komunikaci nevyužívanému, nepřikládáme geografickému vymezení velkou důležitost.

4.2 Flexe slovesa v klasické latině

Pro snadnější orientaci při popisu tvarů plusquamperfekta zde uvádíme základní fakta týkající se flexe slovesa v klasické latině.

Latinská flexe slovesa neboli časování (coniugātiō), rozlišuje u slovesa rod, čas, způsob, osobu a číslo.

Rod (genus) může u slovesa být činný (āctīvum) nebo trpný (passīvum)

Časů (tempora) rozlišuje latina šest: preaesens, imperfectum, futūrum I, perfectum, plusquamperfectum, futūrum II.

Způsoby (mōdi) jsou tři: oznamovací (indicātīvus), spojovací (coniūctīvus) a rozkazovací (imperātīvus).

Latina rozlišuje u sloves tři osoby (persōnae) a které mohou být buď v jednotném (singulāris) nebo množném (plūrālis) čísle (numerus). Slovesa, která tvoří pouze třetí osobu singuláru, jsou označována jako neosobní (impersōnālia).

Slovesné tvary rozlišují slovesa určitá (verbum fīnītum), u kterých lze určit všechny výše jmenované gramatické kategorie, a slovesa neurčitá (verbum īnfīnitum), která tyto kategorie neoznačují. Slovesa neurčitá jsou také označována jako jmenné tvary (nōmināla).

Latinské slovesné tvary se tvoří od tří různých kmenů: prézentního, perfektního a supinového.

Slovesné tvary vznikají připojováním osobních přípon přímo ke kmeni slovesa, případně ke kmeni slovesa s časovým nebo způsobovým odvozovacím prvkem.

V latině existují jak nepravidelná, tak pravidelná slovesa. U pravidelných sloves, též označovaných jako příznaková, tematická či samohlásková rozlišuje latina čtyři pravidelné způsoby časování, neboli konjugace (coniugātiō). Konjugace se rozlišují podle kmenové samohlásky prézenta:

I. konjugace: *laudāre* (kmenová samohláska *ā*)
II. konjugace: *dēlēre* (kmenová samohláska *ē*)
III. konjugace: *legere* (kmenová samohláska *ĕ*)
IV. konjugace: *audīre* (kmenová samohláska *ī*)

U nepravidelných, neboli bezpříznakových, atematických či souhláskových sloves pak není možné rozlišit kmenovou samohlásku.

4.3 Tvoření plusquamperfekta v klasické latině

Tvary plusquamperfekta aktiva se tvoří od kmene perfektního, tvary plusquamperfekta pasíva od kmene supinového. Kvůli hláskovým změnám, ke kterým na kmeni slovesa dochází, netvoří všechna slovesa kmen shodným způsobem. Dříve než popíšeme tvoření samotného plusquamperfekta, je třeba uvést varianty tvoření daného kmenu.

4.3.1 Plusquamperfektum aktiva

Plusquamperfektum aktiva se tvoří z perfektního kmene. Perfektní kmen se tvoří různými způsoby, většina z nich vychází z kmene prézentního, který obdržíme, pokud od infinitivu prézentu aktiva odtrhneme koncovku *–re*. U pravidelných sloves tedy obdržíme tyto tvary:

I. konjugace: *laudā-* (z *laudāre*)
II. konjugace: *dēlē-* (z *dēlēre*)
III. konjugace: *lege-* (z *legere*)
IV. konjugace: *audī-* (z *audīre*)

Perfektní kmen se tvoří následujícími způsoby:

1. Přidáním znaku *–v-* k prézentnímu kmeni (u mnoha sloves I., II. a IV. konjugace a některých sloves III. konjugace, např. *laudāre* > *laudāv-*)
2. Přidáním znaku *–u-* k prézentnímu kmeni (často u sloves II. konjugace)
3. Přidáním znaku *–s-* k prézentnímu kmeni s tím, že dochází k následujícím hláskovým změnám: spojením *–s-* a *c-* nebo *g-* vznikne z těchto dvou hlásek *x* (např. *dīcere* > *dīx-*), připojením *–s-* za *b-* se *b-* mění v *p-* (např. *scrībere* > *scrīps*), přidáním *–s-* za *t-* nebo *d-* daná hláska zmizí (např. *claudere* > *claus-*).
4. U některých sloves je perfektní kmen stejný, jako kmen prézentní (např. *dēfendere* > *dēfend-*)
5. Zdloužením kmenové samohlásky v perfektním kmeni (např. *legere* > *lēg-*)
6. Reduplikací, tedy vytvořením nové slabiky z počáteční slabiky a samohlásky e (např. *cadere* > *cecid-*)

K perfektnímu kmeni získanému jedním z výše uvedených způsobů se přidávají koncovky plusqumperfekta.

V indikativu jsou tyto koncovky shodné s tvary imperefekta slovesa *esse*: *eram*, *erās*, *erat*, *erāmus*, *erant*. Tvary indikativu plusquamperfekta aktiva tedy vypadají například následovně:

I. konjugace: *laudāveram, laudāverās, laudāverat, laudāverāmus, laudāverātis, laudāverant.*
II. konjugace: *dēlēveram, dēlēverās, dēlēverat, dēlēverāmus, dēlēverātis, dēlēverant*
III. konjugace: *lēgeram, lēgerās, lēgerat, lēgerāmus, lēgerātis, lēgerant*
IV. konjugace: *audīveram, audīverās, audīverat, audīverāmus, audīverātis, audīverant*

V latině existuje také konjunktiv plusquamperfekta, který se tvoří také z kmenu perfektního s přidáním koncovek *issem, issēs, isset, issēmus, issētis, issent*.

4.3.2 Plusquamperfektum pasíva

Plusquamperfektum pasíva se tvoří ze supinového kmene, ten odvodíme z kmene prézentního nejčastěji přidáním znaku t-, u některých sloves také znaku *s*- (např. *laudāre* > *laudāt*).

V indikativu plusquamperfekta pasíva se k supinovému kmeni přidavají koncovky shodné s imperefektem slovesa *esse*: *eram, erās, erat, erāmus, erant*; tedy stejné koncovky jako u indikativu plusquamperfekta aktivního.

V konjunktivu plusquamperfekta pasíva se k supinovému kmeni přidávají koncovky: *essem, essēs, esset, essēmus, essētis, essent.*

4.4 Význam plusquamperfekta v klasické latině

4.4.1 Indikativ plusquamperfekta

Užívání slovesných časů dělí František Novotný (Novotný: 1992) na absolutní a relativní. Za absolutní použití považuje situaci, kdy je děj zasazen užitím daného slovesného času do minulosti, přítomnosti či budoucnosti z hlediska mluvčího (či píšícího). Relativní použití daného času se děje bez ohledu na mluvčího, ale ve vztahu k jinému ději, tedy takové použití, které vyjadřuje současnost, nebo předčasnost s jiným dějem.

V relativním použití vyjadřuje plusquamperfektum předčasnost před jiným dějem v minulosti a to jak v situaci, kde je děj v minulosti, ke kterému se děj vyjádřený plusquamperfektem přímo vztahuje, tak i v situaci, kdy děj, ke kterému plusquamperfektum vyjadřuje předčasnost, není přímo vyjádřen, ale je domyslitelný z kontextu.

Pro první situaci uvádí F. Novotný následující příklad:

*Anulum pater istum meus gestitavit; mater ei ulendum **dederat**.* (*Tento prsten nosil můj otec; matka mu jej dala k užívání*.)

A pro druhou situaci:

*Redeo ad illam Platonis, de qua **dixeram**, sententiam*. (*Vracím se k oné Platónově myšlence, o které jsem mluvil*.)

Absolutně se plusquamperfektum používá pro vyjádření minulosti a to v těchto situacích:

1. U výrazů možnosti, náležitosti a nutnosti (např. *oportuerat* = bylo třeba)
2. U zvláštní skupiny sloves, jejichž perfektum vyjadřuje přítomný čas (tzv. perfectum praesens). Je to například sloveso s perfektem *memini* = pamatuji si, u něhož je minulost třeba vyjádřit právě plusquamperfektem *memineram* = pamatoval jsem si.
3. Kromě minulého děje může plusquamperfektum vyjadřovat i minulý stav (např. *consueveram* = zvykl jsem si – byl jsem zvyklý).

4.4.2 Konjunktiv plusquamperfekta

Konjunktiv plusquamperfekta se v relativním použití objevuje v souslednosti časové a ve vedlejších větách s konjunktivem.

Pro absolutní použití uvádí F. Novotný tyto možnosti a příklady:

Vyjádření irealného děje v minulosti, např. *Si scivissem, dixissem*. (*Kdybych byl věděl, byl bych řekl*).

Vyjádření nesplnitelného přání v minulosti, např. *Utinam istam calliditatem hominibus dii ne dedissent* (*Kéž by nebyli dali bozi lidem tuto moudrost*)

Vyjádření toho, co měl někdo udělat v minulosti, tedy ve funkci konjunktivu vůle.

4.5 Shrnutí

V klasické latině existovaly pouze jednoduché, syntetické tvary plusquamperfekta, jak v indikativu, tak v konjunktivu. I pasivum bylo tvořeno synteticky, existovaly tedy dva zcela odlišné tvary slovesa pro vyjádření aktiva a pasíva. Dle výše uvedených příkladů je zřejmé, že už v klasické latině bylo centrální funkcí plusquamperfekta vyjádření předčasnosti v minulosti.

4.6 Stručná charakteristika lidové latiny

Stručně charakterizovat lidovou latinu nelze tak jednoznačně, jako tomu bylo u latiny klasické. I když se názory na časové vymezení různí, je zřejmé, že jazyk, který nazýváme lidovou latinou, není z diachronního hlediska vývojovou fází latiny, lze ji spíše označit za mluvenou variantu klasické latiny, která byla, jak již bylo řečeno, jazykem spíše literárním, popřípadě jazykem intelektuální elity, neuzpůsobeným ke každodennímu používání. Americký lingvista C. H. Grandgent, z jehož závěrů budeme v této kapitole vycházet, charakterizuje lidovou latinu takto: „Řeč, kterou nazýváme lidovou latinou je řeč středních vrstev, která vychází z rané klasické latiny.“[5] (Grandgent: 1907, s.3) Dále pak upřesňuje, že lidová latina není dialektem nejnižších vrstev městských či venkovských obyvatel, ale ani kultivovanou mluvou vzdělanců, i když je oběma těmito úrovněmi ovlivněna.

Jako živý mluvený jazyk se lidová latina neustále vyvíjela a to nejen diachronně, ale současně i lokálně. Je třeba si uvědomit, že latina se během procesu romanizace dostala na nejrůznější území, kde byl její vývoj ovlivňován různými jazykovými zvyklostmi obyvatel daného území. Zjednodušeně se dá říci, že jednotlivé lokální verze lidové latiny se od sebe spolu s upadajícím centralizujícím vlivem Římského impéria stále vzdalovaly, až daly vzniknout samostatným románským jazykům. C. H. Grangent považuje za bod, od kterého můžeme mluvit o konci lidové latiny a vzniku románských jazyků, situaci, kdy verze lidové latiny používané na od sebe vzdálených územích přestaly být vzájemně srozumitelné.

Ačkoliv C. H. Gradgent, považuje periodizaci lidové latiny za problematickou, klade její používání do období mezi roky 200 před Kristem a 600 po Kristu.

4.7 Tvary plusquamperfekta v lidové latině

Z charakteristiky lidové latiny, o kterou jsme se pokusili výše, je zřejmé, že pro popis tvarů lidovělatinského plusquamperfekta neexistují podklady v podobě gramatiky, jako

[5] „What we call Vulgar Latin is the speech of the middle classes, as it grew out of early Classic Latin.“

tomu bylo u latiny klasické. Protože chceme alespoň nastínit podobu tvarů, vyjdeme ze studie Bohumila Zavadila, který tvary sloves v lidové latině rekonstruuje a k vývoji sloves z latiny do klasické přistupuje s následující metodou: „Ukazuje se, že nevystačíme jen s aplikací pravidel fonetického vývoje na jednotlivé tvary klasické latiny, nýbrž je potřeba vidět každý tvar verba finita v celku jeho modotemporálního paradigmatu, kde se často uplatňuje morfologická analogie a jiná sporadická řešení.“ (Zavadil: 2004, s. 111)

4.7.1 Indikativ plusquamperfekta

V lidové latině, kterou B. Zavadil nazývá také jako římskou fázi iberorománštiny (Zavadil: 2004, s. 292), se tvary plusquamperfekta jednoduchého změnily následovně:

- U pravidelných sloves 1. a 2. konjugace synkopovala slabika *–ve-* charakterizující perfektní kmen: *amāveram* > *amāram*, *dēlēveram* > *dēlēram*
- U 4. konjugace zaniká jen –v- : *partīveram* > *partīeram*

Existovaly i tvary složené, např.: *amātum habueram*

4.7.2 Konjunktiv plusquamperfekta

Dle B. Zavadila charakterizoval konjunktiv plusquamperfekta děj jako modálně non reálný a temporálně předcházející jinému ději minulému nebo nějakému okamžiku umístěnému v minulosti. (Zavadil: 2004, s. 296). Jeho tvary odvozované v latině od kmene perfektního vyjadřovaly ale i význam kondicionálu ireálného: *amāvissem, dēlēvissem, lēgissem, cēpissem, audīvissem*.

V pozdnělatinském období nabyly tyto tvary funkce vyjadřovatelů imperfekta a proto vznikly analytické novotvary pro vyjádření konjunktivu imperfekta, např.: *amātum habuissem*

4.8 Význam plusquamperfekta v lidové latině

Stejně jako jsme zmínili v předchozí části práce, pro poznání lidové latiny věda disponuje jen velmi omezenými zdroji, ze kterých lze spolehlivě čerpat. Proto ani zde

nepřinášíme podrobný popis významů plusquamperfekta, ale zaměřujeme se spíše na odlišnosti od klasické latiny, na kterou odkazujeme.

4.8.1 Indikativ plusquamperfekta

V indikativu oproti klasické latině existují i složené tvary plusquamperfekta s pomocným slovesem *habere* ve tvaru imperfekta nebo perfekta a významovým slovesem ve tvaru příčestí minulého.

Cicero, quas in cerario ***conditas habebant*** (Grandgent: 1907, s. 55)
si Dominum ***iratum haberes*** (Grandgent: 1907, s. 55)
quam semper ***cognitam habui*** (Grandgent: 1907, s. 55)

Současně se zachovávaly původní tvary jednoduchého plusquamperfekta, které už ale nebyly tak časté. Vyjadřovaly svůj původní význam, tedy předčasnost v minulosti.

Tvary plusquamperfekta se také často objevují ve významu imperfekta např. *Quod fueram, non sum.*

Dále mohly mít tvary plusquamperfekta význam kondicionálu**.** Funkce kondicionálu se podle C. H. Grandgenta patrně přenesla z klasické latiny, kde bylo plusquamperfektum používáno v podmínkových větách a např. ve španělštině zůstala tato funkce zachována.

4.8.2 Konjunktiv plusquamperfekta

Obecně lze říci, že konjunktiv v lidové latině byl používán méně, než v latině klasické, docházelo k jeho nahrazování indikativem, v některých situacích i infinitivem.

Konjunktiv plusquamperfekta byl používán ve funkci klasickolatinského konjunktivu imperfekta, který nakonec úplně nahradil, a používání konjunktivu imperfekta s výjimkou oblasti Sardinie z lidové latiny zcela vymizelo. Jako příklad užití tvaru konjunktivu plusquamperfekta pro vyjádření konjunktivu imperfekta uvádí V. Väänänen:

Unum etiam mihi restabat illud, quod forsitan non nemo vir fortis et acris animi ...dixerit: ***resistisses, repugnasses****, mortem pugnans* ***appetisses***. (Väänänen: 1988, s. 232)

4.8.3 Pasívum v lidové latině

Protože jsme v kapitole věnované klasické latině popsali i tvary plusquamperfekta pasíva, zmiňme nyní situaci pasíva v lidové latině. Lidová latina projevovala tendenci upouštět od klasických syntetických tvarů (např. *littera scribitur*) pasíva a tvořila je především analyticky, s pomocným slovesem *esse* a příčestím minulým (např. *littera scripta est*), nebo bylo nahrazováno zvratnými konstrukcemi (např. *littera se scribit*), nebo konstrukcemi v aktivu (např. *litteram scribit homo*). (Grandgent: 1907, s.51)

5 - Vývojová období portugalštiny

V této kapitole si klademe za úkol časově vymezit jednotlivá vývojová období portugalštiny a každé z nich stručně charakterizovat. Zmíníme některé skutečnosti z externích dějin portugalštiny, ale zaměříme se na nejdůležitější vývojové změny, typické pro dané období.

5.1 Periodizace vývoje portugalštiny

Problematice periodizace vývoje portugalštiny se věnovala celá řada lingvistů, jejichž studie navrhují různé úhly pohledu a způsoby rozdělení. My budeme vycházet ze studie Evanilda Bechary (Bechara: 1985), ve které autor jednak polemizuje se způsoby periodizace vývoje portugalštiny ostatních lingvistů a současně navrhuje rozdělení vlastní.

E. Bechara rozděluje vývoj portugalštiny do čtyř období (Bechara: 1985, s. 40):

Staré (fase arcaica): od 13. stol. do konce 14. stol.

Střední (fase arcaica média): od 15. stol. do první poloviny 16. stol.

Moderní (fase moderna): od druhé poloviny 16. stol. do konce 17. stol.

Současné (fase contemporânea): od 18. stol. do 20. stol.

Toto časové rozdělení je, jak sám autor dodává, pouze přibližné a orientační. Období jsou vymezena na základě frekvence, s jakou se v jazyce objevují jevy, které jsou považovány za mezníky.

5.2 Stará portugalština (fase arcaica)

Začátek období staré portugalštiny bývá kladen do doby, kdy byla portugalština nejen jazykem, kterým se na území dnešního Portugalska mluvilo, ale také jazykem, kterým se prokazatelně i psalo. Proto bývá začátek období staré portugalštiny spojován s datací nejstaršího portugalsky psaného textu.

Problematika určení nejstaršího portugalského textu je poměrně rozsáhlá a podrobněji se jí věnuje článek J. Hricsiny (Hricsina: 2013), ze kterého zmíníme jen nejdůležitější fakta. Od roku 1905, kdy došlo k jejich publikaci, byly za nejstarší portugalské texty považovány úřední dokumenty Auto de Partilhas a Testamento de 1193, datovány 1192 a 1193. V 50. letech 20. století však byla jejich autenticita vyvrácena, protože bylo zjištěno, že se pravděpodobně jedná o původně latinské texty, přeložené do portugalštiny na konci 13. století. Od 60. let byly za nejstarší považovány texty Testamento de Afonso II, datovaný 1214 a Notícia de Torto, který datovaný nebyl, ale jehož vznik se klade také na počátek 13. století. V 90. letech objevila lingvistka Ana Maria Martins v archivu Torre de Tombo několik textů, jejichž vznik spadá do období před rokem 1214 a označila je za nejstarší portugalské texty. Jedná se o texty Notícia de Fiadores a Pacto de Gomes Pais e Ramiro Pais. Doba vzniku těchto textů je odhadována na rok 1173. Objev A. M. Martis je však ostatními lingvisty zpochybňován, namítají, že texty jsou velmi krátké a z lingvistického hlediska nemohou být považovány za portugalské.

E. Bechara považuje fázi staré portugalštiny za období galicijsko-portugalské jazykové jednoty a to nejen v rámci galicijsko-portugalské lyriky. Tím se liší od některých jiných badatelů, např. Serafima da Silva Neto Neto, který za zlomový bod, kdy došlo k oddělení galicijštiny od portugalštiny, považuje konec trobadorského období, který klade do roku 1350 či 1385. (Neto: 1986, s. 398) E. Bechara se domnívá, že galicijština a portugalština byly až do konce 14. století natolik svázané, že lze mluvit o jednom jazyku galicijsko-portugalském i po konci tradice galicijsko-portugalské lyriky. Toto spojení dokazuje například přítomností výrazů typicky galicijských i typicky portugalských v rámci jednoho textu. Zmiňuje také některé galicijsko-portugalské opozice, například galicijský tvar *reinna* a portugalský *rainna*, galicijské zájmeno *che* v opozici k portugalskému *te*, galicijské psaní *x* namísto portugalského *s* a další.

Za nejdůležitější vývojové změny či jazykové jevy charakterizující archaické období vývoje portugalštiny považuje E. Bechara tyto (Bechara: 1985, s. 44):

- Pád intervokalického konsonantu, způsobující výskyt dvou nepřízvučných vokálů, nebo přízvučných hiátů. V případě synkopy intervokalického *–n-* pak tyto vokály procházely denazalizací. Objevují se tak tvary slov jako *maa, seer, viir, diaboo, mão*
- Koncovka – *om* u tvarů latinské třetí deklinace, např. *sermon > sermom*
- Koncovka *–om* nebo *–on* u slovesných tvarů, které měly v latině koncovku *–unt*, např. *amáron, amárom, quiseron, quiserom*
- Tvary participia 2. slovesné třídy s koncovkou – *udo*, např. temudo, recebudo.
- V koncovkách sloves 2. osoby plurálu, v přítomném čase indikativu a konjunktivu, ve futuru indikativu a v imperativu se objevuje *–d-*, např. tvary *amades, fazedes, seeredes, leixedes*.
- Kromě tvarů přivlastňovacích zájmen *mha, mia, tua, sua* existují i tvary proklitické (*ma, ta, as*), bez pevných pravidel pro použití jednoho nebo druhého tvaru.

5.3 Střední portugalština (fase arcaica média)

E. Bechara charakterizuje tuto fázi vývoje jako období přechodu, kdy ještě přetrvávají některé znaky předchozí fáze, ale zejména texty zařazované do období konce 15. století už vykazují celou řadu změn.

Jedním z nejznámějších textů z tohoto období je dílo Leal Conselheiro přisuzované portugalskému králi Dom Duartovi, který toto dílo pravděpodobně sepsal okolo roku 1438.

Za nejvýznamnější vývojovou změnu tohoto období považuje E. Bechara synkopu *–d-* v koncovce 2. osoby plurálu, kromě tvarů konjunktivu futura a rozkazovacího způsobu, kde *–d-* odlišovalo tvary singuláru a plurálu 2. osoby. S rozlišováním singuláru a plurálu souvisí také problematika tykání a vykání. Ve střední portugalštině sloužily právě tvary 2. osoby plurálu s osobním zájmenem *vós* pro vykání a tvary 2. osoby plurálu s osobním zájmenem *tu* pro tykání. Od počátku 16. století se začaly objevovat i zdvořilostní formy oslovení *mercê, senhoria, graça* apod. ve spojení se slovesem v třetí osobě singuláru, ale jejich používání se ustálilo až v průběhu následujícího vývojového období.

Další distinktivní rysy střední portugalštiny jsou podle E. Bechara tyto (Bechara: 1985, s. 48):

- Odstranění hiátů vzniklých pádem intervokalického konsonantu, tedy zápis *ser* namísto *seer* apod.. K tomuto bodu E. Bechara však zmiňuje, že tyto zdvojené vokály se v textech objevovaly i nadále, často i ve slovech, ve kterých zdvojení nemělo etymologické opodstatnění. Tento jev bývá vysvětlován tak, že zdvojený vokál značil přízvučnost slabiky.
- Fonetická konfuze koncovky *–om* vzniklé z latinské 3. deklinace s koncovkami *–am* a *-ão*
- Odstranění tvarů participia s koncovkou *–udo*
- Odstranění tvarů přivlastňovacích zájmen ženského rodu *ma, ta, sa*.

5.4 Moderní portugalština (fase moderna)

Ačkoliv většina lingvistů preferuje pro tuto fázi vývoje název klasická portugalština, my přijmeme název moderní portugalština E. Bechary, z jehož studie vycházíme, přestože moderní portugalštinou bývá nazývána až fáze následující.

Tato fáze je obdobím velkého rozkvětu portugalské kultury a tedy i jazyka. Dokazuje to vznik prvních portugalských gramatik autorů Fernãa de Oliveiry a Joãa Barrose a bohatá literární tvorba. Především je třeba jmenovat největšího portugalského básníka, Luíse Camõese, jehož přínos nejen literatuře, ale i samotnému portugalskému jazyku je nesmírný. Rok vydání Camõesova eposu Os Lusíadas (Lusovci) je dokonce některými lingvisty považován za počátek nové fáze vývoje portugalštiny.

Je možné říci, že v této fázi se portugalština, která prošla v předchozích obdobích velkými změnami, ustaluje a mnoho jazykových jevů typických pro toto období se zachovalo až do současnosti.

Za nejvýznamnější změny, kterými portugalština prošla v této fázi, považuje E. Bechara následující (Bechara: 1985, s. 53):

- Ustálení tvaru plurálu slov s koncovkou *–ão* (*mãos, cães, leões*)
- Odstranění shody v čísle a rodě participia ve složeném tvaru slovesa s přímým předmětem vztahujícím se k predikátu vyjádřenému tímto slovesem.
- Vznik nových zdvořilostních forem oslovení se slovesem ve třetí osobě singuláru.
- Analogické ovlivňování kmenu slovesa v první osobě singuláru kmenovým vokálem slovesa v infinitivu, u mnoha sloves, například *sentir: senço/sinto, mentir: menço/minto*.
- Povinné kladení ukazovacího zájmena před zájmeno vztažné v konstrukcích jako například: *eu sou o que, nós somos o que*.
- Ustálení nepleonastického slovesného záporu
- Odstranění zájmenných příslovců *(h)i* a *em*

E. Bechara dále upozorňuje na některé další charakteristické rysy portugalštiny v tomto období, považuje je ale spíše za stylistické prostředky, které nikdy nepronikly do jazykového systému. Jako příklad takového jevu uvádí E. Bechara tendenci klást ve větě před předmět přímý tvořený apelativem předložku, aby byl zdůrazněn rozdíl mezi

předmětem přímým a podmětem. Tato tendence je vysvětlována ovlivňováním portugalštiny španělštinou v tomto období, kdy si byly tyto jazyky z historických důvodů bližší.

5.5 Současná portugalština (fase contemporânea)

Tuto fázi vymezuje E. Bechara od počátku 19. stol. do současnosti. Vzhledem k tomu, že jeho studie, ze které vycházíme, vznikla roku 1985 a tato práce vzniká roku 2013, je v oné současnosti rozdíl čtvrtstoletí. Protože se portugalština jako živý jazyk vyvíjí neustále, nemusí být výčet změn a charakteristických rysů vzhledem k současnému stavu kompletní. V naší práci si ovšem těmito nejaktuálnějšími změnami a tendencemi zabývat nebudeme.

Z externích dějin jazyka zmiňuje E. Bechara jako typický rys pro tuto vývojovou fázi další snahy o tříbení portugalštiny, ze strany literátů, estetiků, ale i lingvistů, vycházející a čerpající z podobného rozmachu v předchozím vývojovém období, tedy z klasicismu. Za oblast jazyka s největším počtem změn v tomto období považuje E. Bechara zejména lexikum.

Důležitou historickou událostí, která proběhla v tomto vývojovém období, bylo osamostatnění Brazílie, která vyhlásila nezávislost roku 1822. Politické osamostatnění mělo vliv i na vývoj jazyka. E. Bechara zmiňuje, že mnoho změn, které se odehrály v tomto období v evropské portugalštině, portugalštinu brazilskou už nezasáhlo.

Za hlavní vývojové změny a charakteristické rysy této fáze považuje E. Bechara následující (Bechara: 1985, s. 55):

- Ustálení opozice singuláru a plurálu u zájmen *lhe/lhes*
- Odstranění činitele v konstrukcích pasiva se zájmenem *se*
- Tendence k enklizi nepřízvučného osobního zájmena ke slovesu, na úkor jeho kladení do proklitické pozice, jak tomu bylo v minulosti
- Pokračující upouštění od používání zájmena *vós*
- Rostoucí používání zájmena *si* bez významu zvratnosti
- Vymizení vyjádřování neurčitého podmětu pomocí tvarů *homem* a *um*, které bylo nahrazeno používáním vazby zájmena *se* se slovesem

- Převládní shody přísudku s podmětem v situaci, kdy je přísudek vyjádřený slovesem v singuláru a podmět, který se s ním pojí, je podstatné jméno hromadné.
- Odstranění zájmena *cujo* ve funkci predikativa
- Používání členu určitého před přivlastňovacím zájmenem téměř ve všech situacích
- Pokračující převažování používání slovesa ve tvaru 3. osoby plurálu na úkor tvaru 2. osoby plurálu
- Vedle konstrukce *sou eu que* se objevuje také konstrukce *sou eu quem*
- Ustálení diftongace skupiny hlásek *eo, ea*, *eio, eia*
- Používání pouze tvaru předložky *por*, namísto dřívější varianty *per/por*
- Ustálení používání staženého tvaru *pelo* namísto *pólo*
- Odstranění *–s* vyjadřujícího plurál ve zdrobnělinách tvořených příponami *–zinho* a
  -zito (např. tvar *coraçõezinhos* namísto dřívějšího *coraçõeszinhos*)

6 - Plusquamperfektum v jednotlivých vývojových obdobích portugalštiny (analýza dobových textů)

6.1 Úvod

V této kapitole budeme zkoumat používání plusquamperfekta v jednotlivých vývojových obdobích portugalštiny, které jsme popsali výše.

V korpusu textů Corpus do Português[6] vyhledáme přibližně 300 příkladů tvarů jednoduchého plusquamperfekta pro každé století a budeme zkoumat, v jakém významu je daný tvar použit. Budeme vyhledávat tvary první a třetí osoby singuláru indikativu.

[6] www.corpusdoportugues.org

Ačkoliv jsme se v předchozích kapitolách věnovali i problematice složeného plusquamperfekta, nyní jej ponecháme stranou, protože není v možnostech rozsahu této práce provést analýzu jednoduchých i složených tvarů.

Analýzu zaměříme na období staré, střední a moderní portugalštiny, tedy na období od počátku 14. do konce 18. století. Protože používání plusquamperfekta v současné portugalštině (tedy v období od počátku 19. století do současnosti) jsme již popsali v samostatné kapitole, budeme analyzovat pouze menší počet příkladů plusquamperfekta v 19. století, abychom dokázali tendence ve vývoji směrem k současnému stavu.

Výsledkem analýzy by mělo být porovnání různých způsobů používání plusquamperfekta v jednolivých stoletích, popsání vývoje používání plusquamperfekta ve vývojových fázích portugalštiny a porovnání situace v jednotlivých vývojových fázích se situací v současné portugalštině.

6.2 Plusquamperfektum ve 14. století

Ve 14. století jsme v korpusu textů vyhledali celkem 255 tvarů plusquamperfekta sloves *falar, chamar, passar, partir, comer, vender, amar, pedir, pôr, dizer, ouvir, trazer, saber, fazer, querer* a *haver.*

V analyzovaných příkladech vyjadřovaly tvary plusquamperfekta předčasnost v minulosti, minulost, nebo nahrazovaly tvary konjunktivu imperfekta nebo kondicionálu.

Z celkového počtu 257 analyzovaných tvarů vyjadřovalo plusquamperfektum předčasnost v minulosti ve 207 případech, minulost v 19 případech, nahrazovalo konjunktiv imperfekta ve 22 případech a nahrazovalo kondicionál v 9 případech.

Tabulka 14. století					
Zkoumané sloveso	**Předčasnost v minulosti**	**Minulost**	**Konjunktiv imperfekta**	**Kondicionál**	**Celkem**
falara	4	0	0	0	4
chamara	1	1	0	0	2
passara	30	0	1	2	33
partira	12	1	6	2	21
comera	2	0	0	0	2
vendera	2	0	0	0	2
amara	4	0	0	0	4
pedira	5	0	0	0	5
pusera (posera)	22	0	3	1	26
dissera	62	2	1	0	65
ouvira (ouvyra)	13	0	0	0	13
trouxera	11	1	2	1	15
soubera	3	1	6	0	10
fizera (fezera)	5	0	0	0	5
quisera	22	13	3	3	41
vendera	2	0	0	0	2
houvera (ouuera)	7	0	0	0	7
Celkem:	**207**	**19**	**22**	**9**	**257**
Procent:	**80,5**	**7,4**	**8,6**	**3,5**	**100,0**

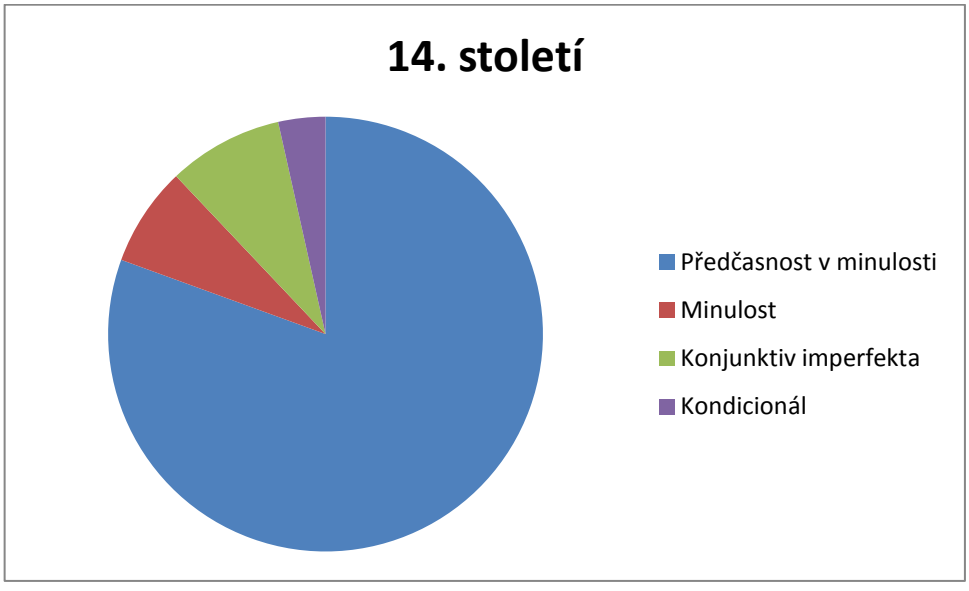

Exemplifikace

Předčasnost v minulosti:

*Et Antenor diso que deuisado auía cõmo todos auíã de jurar et per qual guisa fose a paz. Et a jura que fezerõ fuj atal: primeyrament jurarõ Diomedes, et depoys Vlixas, sóbrelas sanctas lees, que eles mãteuesen et guardasem pera senpre o pleito que Antenor cõ eles **falara** en maneyra que nûca quebrantado fose.*

*Enton lhe cõtou con muy grande pesar todo o feito como **passara** con el rei dom Rodrigo, que nem hûa cousa lhe nõ emcobrio (Crónica Geral de Espanha)*

*rainha dona Biringuela, sua madre, como se viinha veer con elle e que **partira** ja de Toledo*

*E dom Diego **comera** ja duas sopas e bevera hûû vaso de vinho. E depois entrou ëno campo.*

*Como o conde dom Fernam Gonçallvez ëvyou pedyr a el rey dom Sancho de Leom o aver que lhe devya, da compra do cavallo e do açor que lhe **vendera.***

*Et enujoulle dizer et rrogar que se uëese logo et fezese esto ca ela quiría; et, se o fezese, que ela o amaría mays que nûca o **amara**, et moy mais ca el podese pensar.*

*Conta aqui o arcebispo dõ Rodrigo, que el rey de Toledo, quando lhe esto ouvyo, que lho gradeceo muyto por que lhe dissera que queria hyr a sua terra e lhe **pedira** ajuda.*

*E dessy ainda lhys mayor amor amostrou mostrando lhys quanto faria por elles dizëdo que o nõ escolherõ elles mays elle escolhera elles & que os **posera** en logar hu comessem & beuessem & que rrecebessë fruc`to tal que sempre lhys. durasse.*

*E elles tomarõno e levarõno ante el rey Lemedon e elle preguntoulhe por que **dissera** aquellas pallavras*

*o iffante dom Manuel estava, e contoulhe todo o que vyra e **ouvyra***

*E este avia nome Ricaldo. E tanto ben **ouvira** dizer de Lataba que a veeo veer a Cepta, ante que a levassen a casa del rei dom Rodrigo*

*E leixoulhes, daquelles que **trouxera** de Affryca, quãtos entendeo que lhe cõpriã e os mais levou cõsigo*

*mãdou ajûtar todo aver que fora achado ëno castello e outrossy todo o que **trouxera** dõ Alvaro Fernandez*

*E outrossy deu este testemûho da trijdade alhy hu mostrou que **soubera***

*Pregumtado como o sabia disse que o ssabia porque vira a bulla do dito Senhor papa em scriptura publica e a obra que **fizera** o dito bispo dom affonso de euora em scriptura publica que dello hi ha.*

*rey sayu ende con grandes feridas, tirandoo ende per força, ca elle hi **quisera** morrer, mas non o leixarõ os seus.*

Minulost:

*.Ca esse Vetiza, nõ mynguando në hûa cousa em sua maldade, mas todavya crecendo em ella, **quisera** cegar Costa, filho de Teudefredo, que dissemos, segundo o que fezera a seu padre.*

*E, nõ avendo quë lho deffender, correo dessa vez el rey toda Burueda e Pedra Lada e todos os montes d'Oca e Ryo d'Overna e veeo ataa as portas de Burgos. E **quisera** ende levar a condessa dona Sancha*

Konjunktiv imperfekta:

*Et sse eu assý **passara** meu tenpo, eu agora // fora morta*

*mandou que a cidade de Ovedo, que poboara el rey Guntamundo e **posera** em ella bispo*

*Et se o eu **soubera**, de grado uoslo enviara sen nehûa detardança.*

Kondicionál:

*E, das serras que nos em Espanha achamos longas e nomeadas em fortelleza, asy he aquella que se ajunta con o monte d'Aragon e quë na ha de pasar a cavallo, por bem que ande, nõ a **passara** em tres dias.*

*Et eu ben çerto sõo que nûca Pares aquí **trouxera** Elëna, se llo uós nõ cõsellarades.*

*Ca el sempre trabalhou de tomar a terra aos mouros e poboalla de cristãos. E, se mais longamente vivera, **quisera** passar en Cepta pera conquistar os mouros d'aalen mar.*

6.3 Plusquamperfektum v 15. století

V 15. století jsme v korpusu textů vyhledali celkem 326 tvarů plusquamperfekta sloves *falar, partir, pôr, dizer, fazer* a *ter.*

V analyzovaných příkladech vyjadřovaly tvary plusquamperfekta předčasnost v minulosti, minulost, nebo nahrazovaly tvary konjunktivu imperfekta nebo kondicionálu.

Z celkového počtu 326 analyzovaných tvarů vyjadřovalo plusquamperfektum předčasnost v minulosti v 290 případech, minulost v 16 případech, nahrazovalo konjunktiv imperfekta ve 12 případech a nahrazovalo kondicionál v 8 případech.

Tabulka 15. století

Zkoumané sloveso	Předčasnost v minulosti	Minulost	Konjunktiv imperfekta	Kondicionál	Celkem
falara	18	1	0	0	19
partira	41	3	3	2	49
pusera (posera)	32	7	3	0	42
dissera	95	4	2	4	105
tivera	5	0	2	0	7
fizera (fezera)	99	1	2	2	104
Celkem:	**290**	**16**	**12**	**8**	**326**
Procent:	**89,0**	**4,9**	**3,7**	**2,5**	**100,0**

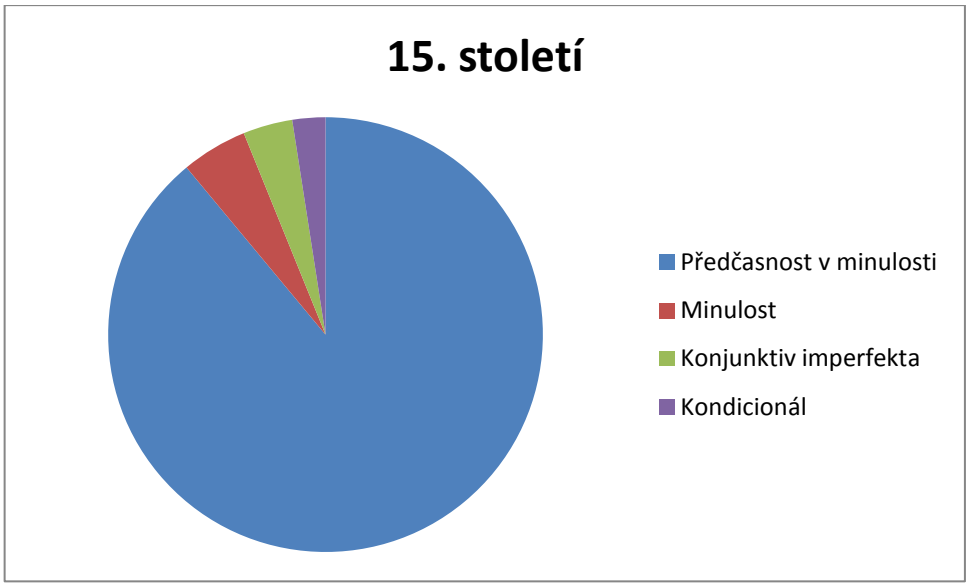

Exemplifikace

Předčasnost v minulosti:

*E eu conhoci-o mui bem, ca muitas vezes o havia visto seendo ele vivo sobre a terra, e muitas vezes **falara** com ele e recebera dele muita doutrina de saude*

*comtou ho bispo hordenadamente a el-rey todo o que **falara** com el-rey de Castela*

*dise que tal perdão como aquele não era de pedir, qua ele **fizera** façanha de muy bõo fidalguo*

*a raynha se queixou contra ela dizendo que o não disese, que ela não **fizera** aquilo*

*avemdo dele reçebydas tantas ajudas e bons merecimentos quaes lhe senpre **fizera** segundo bem sabyom*

*e quando veyo pela manhã achou-se saõ, e sem sinal aonde **tivera** a enfermidade*

*chegou aa çidade de Badalhouçe, que el-rey dom Afonso **tivera** çercada*

*Outrossy naquelles dias mamdou o comde Benito Fernamdez, que hera patrão de hûa barca de Mose Joham de Salla Nova, que fosse tomar hû sallto que lhe hû mouro **dissera** que mostraria a fim que ho forrasem*

*E por çerto que, amtre as muytas virtudes que Deus **posera** naquelle comde, assy hera que trabalhava muyto*

*nom avia voontade de seer seu amigo nem lhe guardar a paz que com el **posera***

*O mees-tre disse que **partira** de camtilhana que som dalli çimquo legoas*

*E quando el rei soube que se assi o conde estabre **partira** maravilhou-se muito*

Minulost:

*Emperoo Diogo Vazquez **dissera** a Joham da Veiga, que fazia com elle cõserva, que ficasse de largo,*

*qujnhom que elle em a dicta qujntaa auja e pertenças della e **posera** em o dicto diego gil e em todos seus herdeiros*

Konjunktiv imperfekta:

*quamdo esto ouuio pesoulhe mujto. ca nom quisera que tam asinha **partira**.*

*como a flota chegou a Llagos, logo os capitães quiseram que ho ymffamte **partira***

*Todos louvarom que se trigassem de acabar o feito e que vingassem Potem, que tiinha a cabeça corta, do qual Cesar ouvera de fazer moor justiça se ouvera espaço, ca, ainda que o el **posera** em cruz ou o fezera arrastrar a rabo de cavalos*

*e achou-se sãa como que se nunqua **tivera** nëhûa cousa*

*fazia de algûas cousas que alli tinha d'Hercules como se a elle mesmo alli **tivera***

Kondicionál:

*E melhor **dissera** que nom era justa, pois que nom era proveitosa aa rrepubrica, ca dizer que era proveitosa, pois que firmava que nom era direita*

*porque aa ora de sua morte, como muy prudente e que nos muito amava, assy no lo aconselhou e mandou a todos por sua beençom, e assy ho **fizera** a vos, se forces em ydade pera ysso.*

*prometeo muyta merce, e grande acrecentamento; e sem duvida assy ho **fizera**, se sua antecipada morte o nom atalhara*

6.4 Plusquamperfektum v 16. století

V 16. století jsme v korpusu textů vyhledali celkem 279 tvarů plusquamperfekta sloves *dizer, estar* a *fazer.*

V analyzovaných příkladech vyjadřovaly tvary plusquamperfekta předčasnost v minulosti, minulost, nebo nahrazovaly tvary konjunktivu imperfekta nebo kondicionálu.

Z celkového počtu 279 analyzovaných tvarů vyjadřovalo plusquamperfektum předčasnost v minulosti v 244 případech, minulost v 1 případě, nahrazovalo konjunktiv imperfekta ve 29 případech a nahrazovalo kondicionál v 5 případech.

Tabulka 16. století

Zkoumané sloveso	Předčasnost v minulosti	Minulost	Konjunktiv imperfekta	Kondicionál	Celkem
dissera	116	1	7	3	127
estivera	30	0	16	1	47
fizera	98	0	6	1	105
Celkem:	**244**	**1**	**29**	**5**	**279**
Procent:	**87,5**	**0,4**	**10,4**	**1,8**	**100,0**

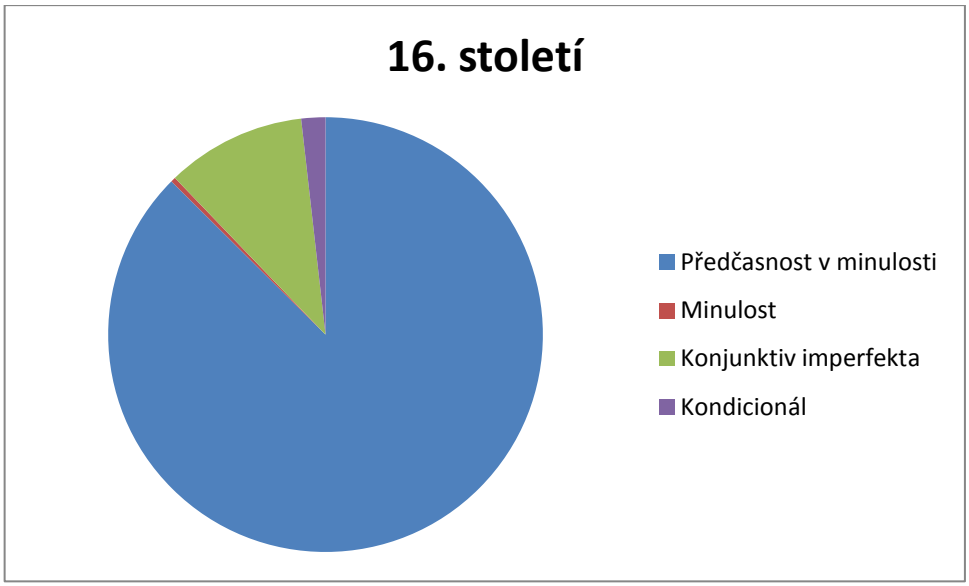

Exemplifikace

Předčasnost v minulosti:

E dise mais o senhorio que esta quintaam que elle tynha por estes cem alqueires de pam fora sua e de seu avoo e que seu pay por conluyar esta quintaam a seus Irmãos ***fizera*** *com o Concelho*

E quando lhe deram ho recado do desbarato que Dom Diogo na gente do mestre ***fizera*** *folgou muito e a Ruy Casco polo conselho*

Francisco de Miranda falou a el-rey sobre ysso pedindo-lhe por merce que nam quisesse devassar sobre tantos e honrrados homes e que oulhasse sua alteza como homem e nam como rey, se outro tanto fizeram a seu pay o que elle sobre ysso ***fizera*** *e el-rey lhe respondeo: "Francisco de Miranda,* ***fizera*** *o que eles fizeram e por ysso me averey com elles temperadamente"*

lia em todo vniuerso mundo:elles erão o selo de seu apostolado/pollo fruito grande que ***fizera*** *nelles/*

contentando-se com tamanha mercê, como lhe Deus ***fizera*** *em lançar este tirano, que tanto nos perseguia,*

mandou chamar soo e lhe disse a causa por que aquillo lhe ***dissera***

*A mãy ouuindo isto foy ver o porque o **dissera**, & achou a filha como contamos*

*por ver o segredo que sua molher lhe tinha, no que fingidamente lhe **dissera**, para a prouar, que sua Senhoria mandasse pelo Nebri*

*que levava consigo pera Maluco, onde ele **estivera** com Francisco Serrão,*

*buscou o mais apto e conveniente sitio que alli havia, aonde primeiro **estivera** huma varela de bonzos*

*para isso direito por antiguidade se guardarem no templo dos gentios que alli primeiro **estivera** edificado. Ao que o Padre respondia*

*mudou logo também a nau o posto, vindo a tomar o em que dantes **estivera** com grande consolação do padre Francisco*

*e que todo o tempo que hi **estivera** dantes, sempre olhou de hua maneira como que nam podia al fazer,*

Konjunktiv imperfekta:

*espantavam e riam da arrogância e contumácia do bonzo porque, ainda que corrido sobre convencido, assim ousava e falava, como se tudo por ele **estivera**.*

*chegou o batel a bordo com tanta quietação como se o mar **estivera** leite e com a mesma esperou subisse a gente e o amarrassem*

*ele, capitão, tinha a culpa, porque, se **dissera** donde e cuja era a nau, quando lhe foi perguntado, não recebera*

*Se os males que por ti tenho sofrido (ó Silvana, em meus males tão constante) quiseras que algû' hora te **dissera**, ainda que de duro diamante fora teu cruel peito endurecido*

*E disserã que nam tinham duujda em ho assy pagarem në se **fizera** emnouaçam njnhûa despois da morte de diogo de azeuedo*

*vingou-se primeiro que o Samori desse nele, e mais foi empedimento pera se não ir ajuntar em Cranganor com os seus; que, per ventura, se o **fizera**, não houvera Lopo Soares tam levemente vitória deles*

Kondicionál:

E mais feira de Natal e mais de nossa senhora e estar todo Portugal. Branca S'eu soubera que era tal nam ***estivera*** *eu cá agora.*

nam se deve espantar ninguem ver mudadas as palavras ou o entendimento dellas nas pessoas em que se mudarom tambem muitas outras cousas que nam ***dissera*** *ninguem que se podiam mudar*

Mas que me presta já, que tão fermosos olhos não os há Ó quem me ali ***dissera*** *que de amor tão profundo o fim pudesse ver ind' algûa hora!*

se foy a elle, que o queria matar a punhadas & o ***fizera*** *se o yrmão o não defendera*

6.5 Plusquamperfektum v 17. století

V 17. století jsme v korpusu textů vyhledali celkem 300 tvarů plusquamperfekta sloves *falar, poder, pôr, dizer, fazer* a *trazer*

V analyzovaných příkladech vyjadřovaly tvary plusquamperfekta předčasnost v minulosti, minulost, nebo nahrazovaly tvary konjunktivu imperfekta nebo kondicionálu.

Z celkového počtu 300 analyzovaných tvarů vyjadřovalo plusquamperfektum předčasnost v minulosti v 176 případech, minulost ve 4 případech, nahrazovalo konjunktiv imperfekta ve 49 případech a nahrazovalo kondicionál v 71 případech.

Tabulka 17. století					
Zkoumané sloveso	**Předčasnost v minulosti**	**Minulost**	**Konjunktiv imperfekta**	**Kondicionál**	**Celkem**
pudera	12	0	6	15	33
trouxera	43	0	7	0	50
pusera	11	0	3	2	16
dissera	49	0	10	39	98
falara	3	0	3	1	7
fizera	58	4	20	14	96
Celkem:	**176**	**4**	**49**	**71**	**300**
Procent:	**58,7**	**1,3**	**16,3**	**23,7**	**100,0**

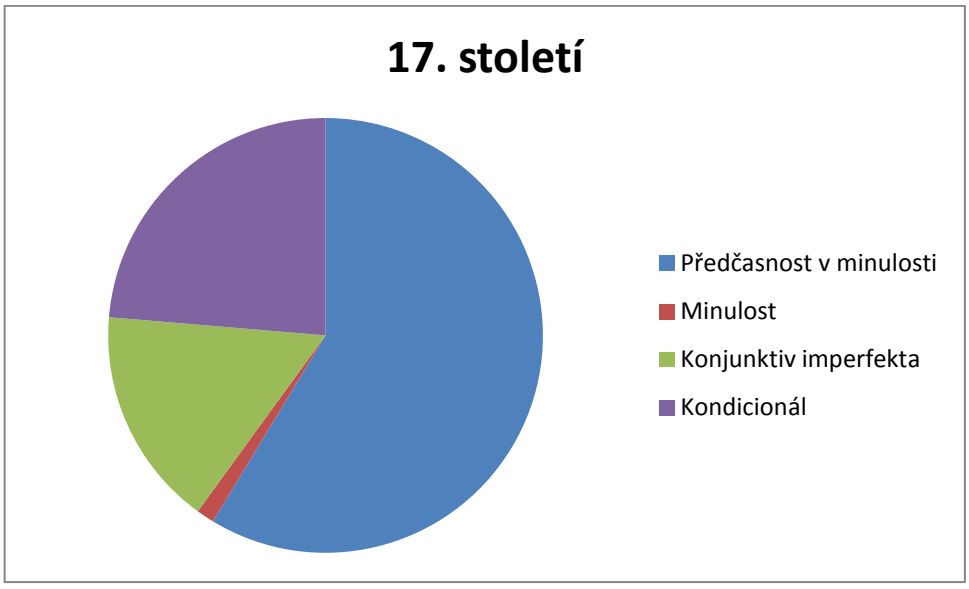

Exemplifikace

Předčasnost v minulosti:

*que ele era o que minha ama nao amava e o outro com quem já **falara** uma noite, queria*

. A mais rigurosa parte de aquellas armas, consistia em hum Regimento de Dragoens: nova milicia entre nós, e que de Alemanha ***trouxera*** *a seu cargo Dom Pedro de Santa Cizilia*

o Arcebispo trazia, mas já em algumas partes remendados, como vestido que ainda ***trouxera*** *de Benfica.*

Porque nao podia ser menos senao que quando a vingativa Aldonça me concertou a capa ma ***pusera*** *no cinto e que já devia ter tudo isto forjado.*

Que isto dizia, porque nem a trabalhosa vida que se dava, nem o modo de sua família e acompanhamento conformava com a grandeza pontifical e Primacia de Espanha, em que o Deus ***pusera****, fazendo-o sucessor*

acudiu que o Baptismo era para as crianças e que Deus não o criara para o Céu, mas para morador da Terra, em testemunho e prova da qual verdade o ***pusera*** *nesta e não naquele.*

E que vendo Deos a desobediencia destes dous primeyros seus criados no mundo, cheyo de rigor de justiça, os mandara lançar fora do jardim em que os ***pusera****, & confirmara nelles as penalidades cõ que os ameaçara.*

Que sua Magestade (como o Bispo ***dissera****) havia por bem, que a Nobreza do Reyno tomasse a seu cargo, a redução de aquella gente vil*

mas para tudo que fosse de seu serviçosempre estaria em o primeiro. Acudiu ela entao declarando o que havia passado, apresentando-lhe o anel e relatando as palavras que ***dissera*** *e que era força aceitá-la como esposa pois era dívida em que lhe estava e se Celestina nao passara daqui,*

as bárbaras nações, e os Indios rudos, se moverião à piedade, â vista das miserias, e perigos d' aquelle povo, a quem se a militar violencia ***fizera*** *alheo, o sangue, e religião mantinhão nosso.*

Digo-vos, se fora homem como sou relógio, que no tempo de hoje mais houvera de fazer por ser menos que por ser mais do que Deos me ***fizera****.*

Konjunktiv imperfekta:

*Se V.S.ª não **falara** com este seu criado, entendera que era suposto a ocasião da boa companhia*

*falo com o joelho no chao, a sombra de um cabelo ondado e louro; que, se nao **trouxera** carta de seguro, pelas mortes de homens que tem às costas, era-lhe necessário andar homiziada dentro no couto de Odivelas*

*Juro a mi que, se **pudera**, como já pude, houvera de hoje por diante de desterrar as minhas Musas*

*me deste o valor que me faltava, e que outrem me não **pudera** dar; tanto era o valor, que me faltava*

*Mas porque lhe era já necessario tomar nova forma de vida, seguio as armas, a tempo que **pudera** deixallas, se antes as houvera seguido.*

*fizemos muito em não nos deixar vencer de ficar ali, ou todos, ou algum de nós, se não se nos **pusera** adiante virmos determinados a esta missão, e não haver nela quem a tivesse a seu cargo*

*lancei os olhos a registar a casa e achei que se meu novo amo **dissera** em lugar de pessoa coisa que fora a maior verdade que se podia dizer*

*o que com menos trabalho tinha feito, se nos não **dissera** o que não fazia, mas somente o que queria fazer*

*que decera a lhe atalhar a boca do rio doce; que, se o **fizera**, nao pudera o conde juntar-se com os nossos*

Kondicionál:

*Achavãose presentes, alguns dos Congregados da Junta, q com simulação, mas escãdalo, ouvião desenvolver entre as culpas dos reprendidos, sua reprenção propria: cousa que **pudera** custar grãdes inconvenientes.*

*A mi só me fez merecedor de que o acompanhasse, e o soubesse; minha memoria será o vaso de tuas cinzas, e minhas cinzas, serão a uma de tuas memorias. O quem **pudera** dizerme, se seria delito, o acabar contigo logo?*

*Providencia nos dotou este atributo, de que injustamente nos queixamos; porque quem **pudera** viver com o homem de coração immutavel ? Que força bastaria a domalo?*

*Mas que vem a somar toda essa ladainha de trabalhos, se se pode dizer? Apolo - O que era bem que isto fosse, eu vo-lo **dissera**; mas o que é, assi sou eu parvo!*

*Desta maneira resoluto, escreveo a el Rey, e ao Valido com singular moderação, e não pouca destreza: Escusandose de ser autor de qualquer noticia: porque despois se lhe não pedisse conta, do que **dissera**, ou deixâra de dizer.*

*Lugar era este, para que eu me detivesse hû pouco, a praticar com os amantes, que ha no mundo; mas que lhes **dissera** eu, que o mesmo mundo lhes não haja muytas vezes dito?*

*Eu bem sei o pouco fundamento com que se publicou esta falta e pouco airosa reflexao, mas, se eu estivera agora aos pés de V. Ex.-, eu lhe **dissera**, segundo o meu parter*

*Estupendo crime cometeu a malícia de aqueles pérfidos homens, a quem tal nome mal parece; monstros **dissera** melhor*

*eles põem muito menos em subirem que em decerem. Quem **dissera** havia mais distância da cadeira ao precipício que do ínfimo ao alto!*

*Se eu crera tudo o que a modéstia de V. M. me escreve sobre as máximas da nossa conservaçao, que, V. M. sabe melhor que eu, **fizera** aqui melhor discurso.*

6.6 Plusquamperfektum v 18. století

V 18. století jsme v korpusu textů vyhledali celkem 296 tvarů plusquamperfekta sloves *fazer, trazer, dizer, estar, ter, vir* a *ouvir*.

V analyzovaných příkladech vyjadřovaly tvary plusquamperfekta předčasnost v minulosti, minulost, nebo nahrazovaly tvary konjunktivu imperfekta nebo kondicionálu.

Z celkového počtu 296 analyzovaných tvarů vyjadřovalo plusquamperfektum předčasnost v minulosti v 171 případech, minulost ve 23 případech, nahrazovalo konjunktiv imperfekta ve 63 případech a nahrazovalo kondicionál v 39 případech.

Tabulka 18. století

Zkoumané sloveso	Předčasnost v minulosti	Minulost	Konjunktiv imperfekta	Kondicionál	Celkem
estivera	8	0	14	4	26
trouxera	16	0	0	0	16
viera	26	5	6	1	38
dissera	20	7	2	17	46
tivera	28	8	29	7	72
ouvira	10	0	0	0	10
fizera	63	3	12	10	88
Celkem:	**171**	**23**	**63**	**39**	**296**
Procent:	**57,8**	**7,8**	**21,3**	**13,2**	**100,0**

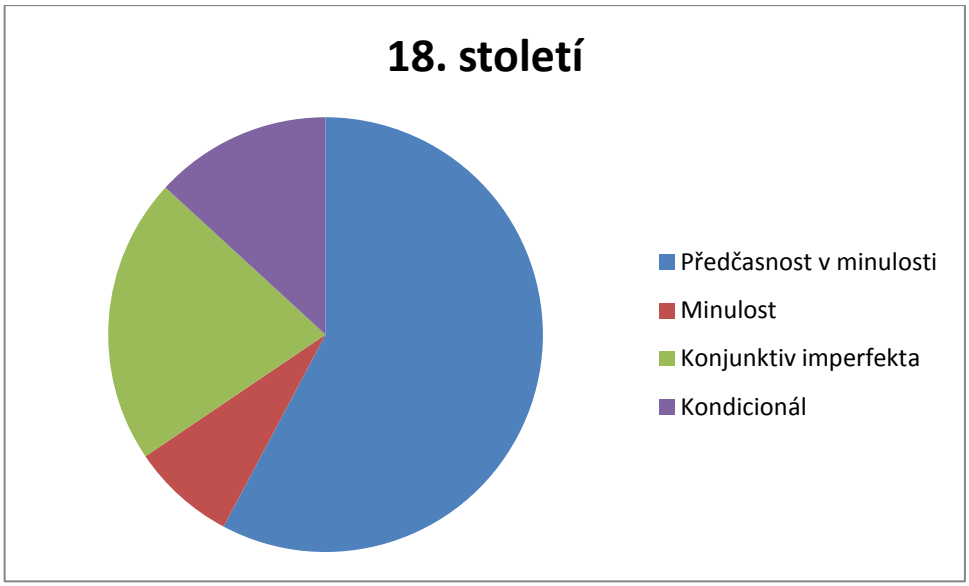

Exemplifikace

Předčasnost v minulosti:

*Com estas palavras tornou a acender o fogo, formaram-se novos processos em que calun avam a donze!a o ser causa de tantas rebelioes e a mudança do traje que **fizera***

*Eu sentia cair na minha face as suas ardentes lágrimas, lágrimas de gosto e de pena; gosto de me ver, pena de me ver privado da coroa pela adopçao que **fizera** de Lesko.*

*Na sua vida se perderam muitas esperanças, pois as provas do valor que **fizera** no serviço do rei e da pátria, eram credoras de grande expectaçao*

*pela muita gente que a habitava, em cuja defensa se **fizera** uma estancia em lugar oportuno, em que assistia uma companhia de infanteria*

*começou a referir as muitas instâncias, que ocultamente toda a gente lhe **fizera**, oferecendo-lhe interesses consideráveis*

*em tempos diversos nos quiseram disputar a posse, do que a Divina Providência nos **fizera** senhores*

*Assim o lemos nos fragmentos de um Comentário breve, em que apontou os dias notáveis de seus sucessos, para render por ele a Deus as graças, ou da mercê, que lhe **fizera**, ou do perigo, de que o livrara em assinalados dias.*

*á no passado escrevi a Vossa Senhoria o que entendia sobre os movimentos que nessa corte **fizera** a nova do perigo de El-Rei Católico*

*Aberta as vias da sucessao que **trouxera** o mestre-de-campo general D. Luís de Roxas e Borja, se achou nomeado para*

*vacante em que se achava a corte, e pedia os seiscentos mil cruzados que **trouxera** de dote, os quais se haviam gasto nas despesas da guerra,*

*pouco mais ou menos, o tempo que tinha passado depois que n'aquelle sitio **estivera** alguma tropa), tinham alli estado os castelhanos*

*e respondeu que vos não conhecia, dando-me por causa que só uma vez **estivera** na Ópera, e que ali tinha visto por acaso a Condessa*

*e doze caravelas que levavam os socorros para a Paral'ba e Pemambuco com o conde de Bagnuolo e Duarte de Albuquerque Coelho, que **viera** naquela armada para passar à capitania de que era donatário*

*que por instantes aguardavam, pela notícia certa que lhes **viera** em três navios que lhes chegaram com bastimentos naqueles dias*

*Outros dizem, que primeyro, que Noé, **viera** a Italia seu neto Gomero, e alguns annos depois da confuzaõ das Linguas.*

*Criou-a sua May naõ sò com cuydado natural, mas advertido, por que contava a serva de Deos, que certa pessoa lhe **dissera**, criasse aquella menina com muyto desvelo*

*uando li em Tasso no seu tratado Poema Heroico, que hum Poeta chamara tambem ás Estrelas Pregos do Ceo, e que **dissera** dos olhos de huma dama*

*lhe sahio ao encontro, pondose-lhe diante: & que vendo-a o Senhor taõ lastimada, sem lhe permittirem deterse, lhe **dissera** de passo com voz amorosa*

*que residiu muito tempo neste Reino, dizia que se el-Rei de Portugal **tivera** sels naus da India tao boas*

*eria entregue à morte mais cruel, e que em parte alguma me acontecesse falar no que lhes **ouvira***

Minulost:

*Por este tempo, se escreve, **fizera** Fidias de marfim a celebrada estatua de Jupiter Olimpico, tambem huma das maravilhas.*

*que o mesmo muro Neste mesmo lugar diz Joaõ de Barros, que no cerco da Fortaleza de Calecut hum arrenegado siciliano **fizera** humas grandes Albarradas ao modo das que vira fazer no cerco de Rhodes*

Konjunktiv imperfekta:

*E, quando Alexandre esto vio, [ ] cuydou que lho **fizera** por escarnio de lhos mandar por tam boos e parescerem que eram tam maaos*

*Se **fizera** aqui hum catalogo de todas as puerilidades, que tenho observado em semelhantes papeis*

*premiarnos pelo mesmo que deu, se **fizera** tudo, nos descuydaramos; se nòs o fizeramos, foramos soberbos*

*Se Vossa Senhoria **estivera** em Paris, passeara nas Tulherias, pelas alas afastadas,*

*junta dos dous pàos fazia hum nò que feria no meyo das costas; se **estivera** no mais alto, naõ ficàra nas costas*

*Se Vossa Senhoria estivera em Paris, passeara nas Tulherias, pelas alas afastadas, entre mim e Diogo Robalo, e **viera** para o hotel, de Gussa onde José Monteiro preguntaria se correram muito e Luís Álvares se merendaram bem*

*Dê-me infindas saudades à Senhora Quitéria, e lhe dirá que me receba o desejo e a boa vontade **tivera** de lhe ir fazer uma visita de quando em quando*

*Se **tivera** entendido, o que agora me avisais, houvera de mandar proceder nele ainda*

*deu-lhe (como elle contava) tanto impeto de riso, como se ali **tivera** diante dos olhos a maior cousa delle,*

Kondicionál:

*sábio que comparou o ciúme ao Inferno, talvez que melhor **fizera**, se ao Inferno comparasse a fealdade do pecado*

*Se eu crera tudo o que a modéstia de Vossa Mercê me escreve sobre as máximas da nossa conservação, que, Vossa Mercê sabe melhor que eu, **fizera** aqui melhor discurso*

*de que arrependido se quiz matar, e o **fizera**, se o naõ despersuadissem seus valídos*

*sendo o seu projecto o ver-se com Pompeo, e o **fizera**, se lhe naõ morresse o cavalo*

*orem, como huma, & outra palavra saõ Latinas, naõ **fizera** escrupulo de usar dellas tambem no sentido natural*

*sensitivo dos pais, ainda para receiar os desacertos dos filhos! Quem **dissera** que os regalos com que foste criada haviam de degenerar em misérias*

*Quem me **dissera**, gue aquele venerando anciao atraía a si o meu afeto, nao só pelo que parecia, mas sim pelo que era?*

*conforma com a dos Hebreos seguida por Joaõ Benedicto nas annotaçoens da Biblia, (5) **dissera** eu que a Senhora nascèra no anno 4038.*

*dizendo-se, que se Escaligero fallára sómente de letras Latinas, **tivera** mais razão*

6.7 Plusquamperfektum v 19. století

V 19. století jsme v korpusu textů vyhledali celkem 152 tvarů plusquamperfekta sloves *fazer, estar* a *trazer.*

V analyzovaných příkladech vyjadřovaly tvary plusquamperfekta předčasnost v minulosti, minulost, nebo nahrazovaly tvary konjunktivu imperfekta.

Z celkového počtu 152 analyzovaných tvarů vyjadřovalo plusquamperfektum předčasnost v minulosti ve 145 případech, minulost ve 4 případech a nahrazovalo konjunktiv imperfekta ve 3 případech.

Tabulka 19. století

Zkoumané sloveso	Předčasnost v minulosti	Minulost	Konjunktiv imperfekta	Kondicionál	Celkem
fizera	46	3	1	0	50
estivera	48	1	2	0	51
trouxera	51	0	0	0	51
Celkem:	**145**	**4**	**3**	**0**	**152**
Procent:	**95,4**	**2,6**	**2,0**	**0,0**	**100,0**

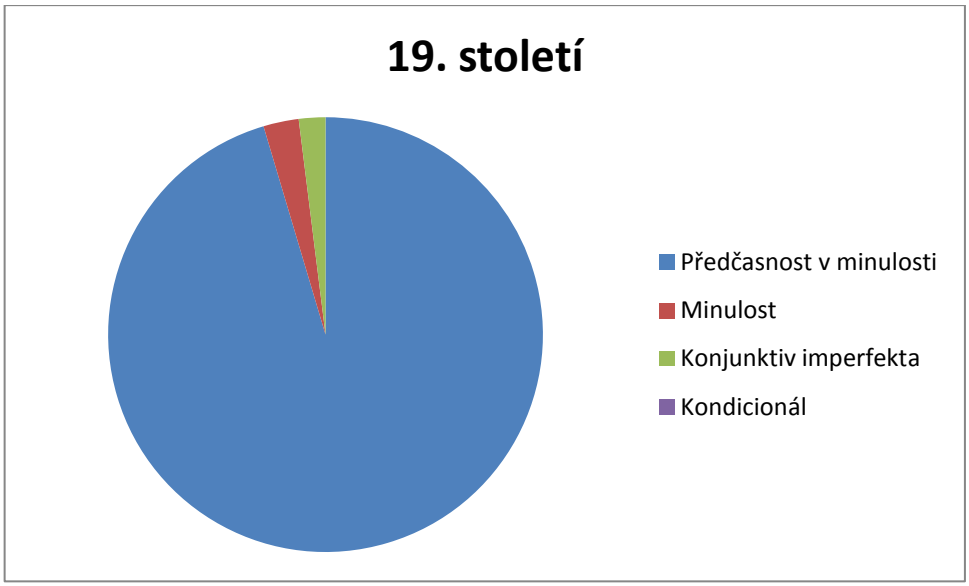

Exemplifikace

Předčasnost v minulosti:

Tinha esperadoencontrar o conselheiro: por ele, para lhe pa recer bem, ***fizera*** *o sacrifício de se apertar*

E estava muito nervosa: nãopudera dominar, desde pela manhã, um medo indefinido que lhe ***fizera*** *pôr um véu muito espesso,*

subia ingrememente, apertada entre paredes onde a cal caía e a humidade ***fizera*** *nódoas.*

insultava o conselheiro, o estafermo, o imbecil, maldizia a vida que lhos ***fizera*** *conhecer*

A justeza da roupa dizia lucidamente a flexibilidade das suas primorosas formas, fazendo destacar o contorno dos quadris, a volta das espáduas e a delineação rafaélica dos seios. Nunca ***estivera*** *tão encantadora.*

primeira cousa que lhe feriu a vista ao descerrar os olhos do letargo em que ***estivera*** *submerso.*

Eu disse-lhe que ***estivera*** *e conhecera lá Maricocas*

*Esta acolheu-o com a maior deferência, procurando ler-lhe no semblante o pensamento que o **trouxera** ali*

*E estendeu para o fidalgo a carta que **trouxera**.*

*Com que indizível prazer a via tirar dos ombros o xale que **trouxera**, dobrá-lo e pousá-lo, junto com o chapéu,*

*a porta entreabriu-se e a figura de Ana do Vedor, ofegante pela carreira que **trouxera** de casa do Tomé até ali*

*Ela sabia que o fidalgo **estivera** cá; mas cuidava que vossa senhoria já tinha ido para Coimbra.*

Minulost:

*Então o poeta das Vozes da Aurora, que durante vinte anos, em cançoneta e ode, propusera comércios lúbricos a todas as damas da capital; então o romancista de Elvira que, em novela e drama, **fizera** a propaganda do amor ilegítimo, representando os deveres conjugais como montanhas-de tédio, dando a todos os maridos formas gordurosas e bestiais, e a todos os amantes a beleza, o esplendor e o génio dos antigos Apolos;*

Konjunktiv imperfekta:

*E Vilaça não duvidou declarar que Jones Bule (como ele chamava ao inglês) sem despender despropositadamente, aproveitando até as antigualhas de Benfica, **fizera** do Ramalhete « um museu »*

*Com huma pena mal disposta faz hum bom escrivão singular letra, e mais agradavel fora se a pena **estivera** bem aparada.*

7 - Závěr

Výsledky analýzy, kterou jsme provedli v předchozí kapitole, jsou shrnuty v následující tabulce:

Použití plusquamperfekta ve 14. - 19. století (%)					
Analyzované období	**Předčasnost v minulosti**	**Minulost**	**Konjunktiv imperfekta**	**Kondicionál**	**Celkem**
14. století	80,5	7,4	8,6	3,5	100
15. století	89,0	4,9	3,7	2,5	100
16. století	87,5	0,4	10,4	1,8	100
17. století	58,7	1,3	16,3	23,7	100
18. století	57,8	7,8	21,3	13,2	100
19. století	95,4	2,6	2,0	0,0	100

Při rozboru textů ze 14. – 19. století jsme zjistili čtyři způsoby použití tvarů jednoduchého plusquamperfekta: vyjádření předčasnosti v minulosti a vyjádření minulosti, zpravidla nepříliš přesně umístěné na časovou osu, nahrazování tvarů konjuktivu imperfekta a tvarů kondicionálu. K tomuto nahrazování docházelo i přesto, že tvary konjunktivu imperfekta a kondicionálu existovaly a byly používány, často souběžně s tvary plusquamperfekta v rámci jednoho textu, výjimečně i v rámci jedné věty.

7.1 Vyjádření předčasnosti v minulosti

Analýza textů z jednotlivých století nám jasně ukazuje, že centrální funkcí plusquamperfekta bylo už od období staré portugalštiny vyjádření předčasnosti v minulosti. I když četnost tohoto použití kolísala, ve všech stoletích byla vyšší, než u dalších způsobů použití. Následující graf zobrazuje, jak se vyvíjela četnost tohoto způsobu použití v jednolivých stoletích.

Z grafu níže je zřejmé, že četnost použití poklesla zejména v 17. a 18. století, tedy v období spadající do druhé poloviny fáze moderní portugalštiny a začátku fáze současné portugalštiny. Vysoké procento četnosti použití v 19. století ale naznačuje vývojovou tendenci směrem k současné situaci, kdy se plusquamperfektum používá téměř výhradně pro vyjádření předčasnosti v minulosti.

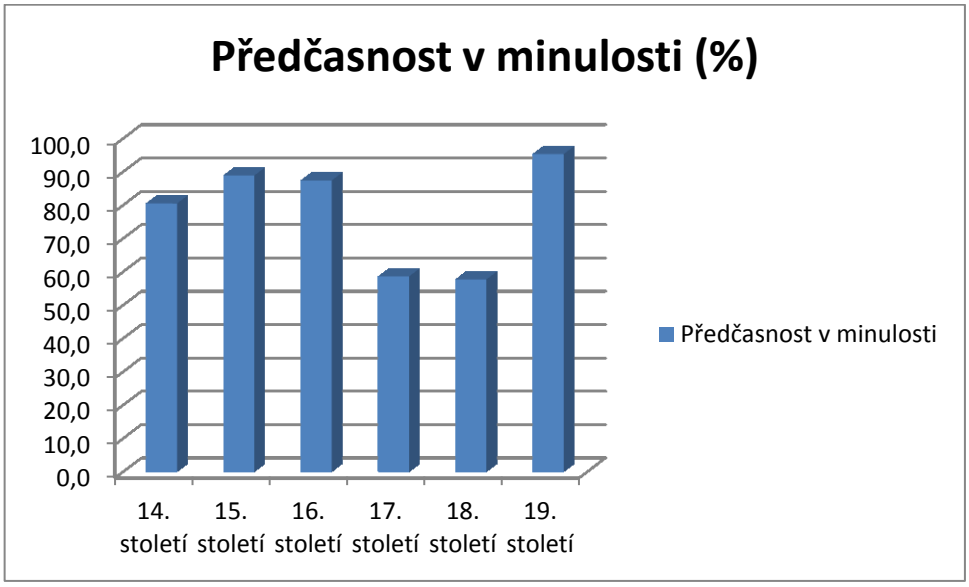

7.2 Vyjádření minulosti

Z tabulky i z následujícího grafu je zřejmé, že pro vyjádření minulosti bylo tvarů plusquamperfekta ve všech vývojových období využíváno pouze okrajově. Četnost jeho použití byla ve všech století nižší než 8 procent z celkového počtu analyzovaných příkladů. Protože jsou rozdíly mezi jednotlivými staletími pouze v jednotkách procent, nelze z analýzy vyvozovat, že by se v některém vývojovém období portugalštiny používalo plusquamperfektum tímto způsobem výrazně častěji.

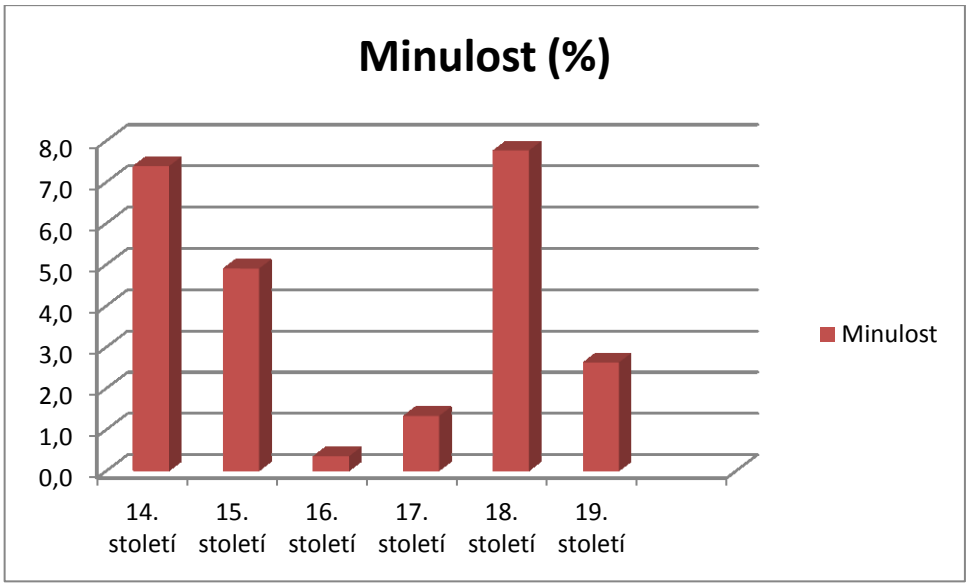

7.3 Nahrazení tvaru konjunktivu imperfekta

Analýza nám ukázala, že tento způsob použití plusquamperfekta byl nejčastější v 17. a 18. století, tedy v období spadající do druhé poloviny fáze moderní portugalštiny a začátku fáze současné portugalštiny. V 19. století se od něj téměř upustilo, což odpovídá současné situaci, kdy plusquamperfektum v této funkci již používáno není, kromě výjimečných výskytů například básnickém jazyce

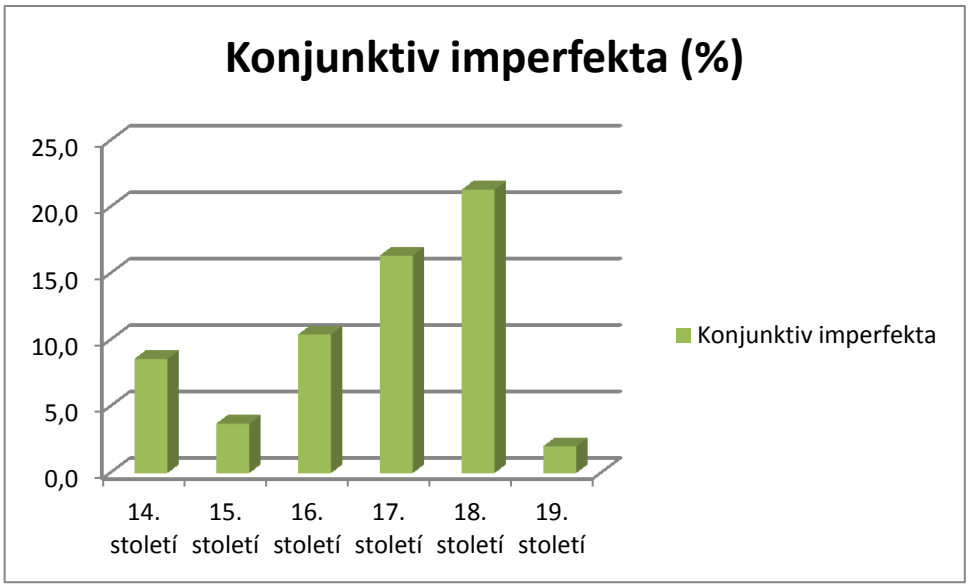

7.4 Nahrazení tvaru kondicionálu

Z grafu níže je zřejmá disproporce v používání plusquamperfekta pro nahrazení tvaru kondicionálu v 17. a 18. století a v ostatních stoletích. Kromě 17. a 18. století byl tento způsob použití nejméně častý v porovnání s ostatními výše popsanými způsoby. Četnost jeho použití byla kromě 17. a 18. století vždy nižší, než 3,5 procenta z celkového počtu analyzovaných příkladů. Nulová hodnota v 19. století je však dána spíše nižším celkovým počtem příkladů, které jsme v tomto století analyzovali, protože plusquamperfektum se v této funkci objevuje výjimečně i v současné portugalštině, zejména v literárním jazyce. Je tedy pravděpodobné, že ani v 19. století se od tohoto způsobu používání plusquamperfekta zcela neupustilo.

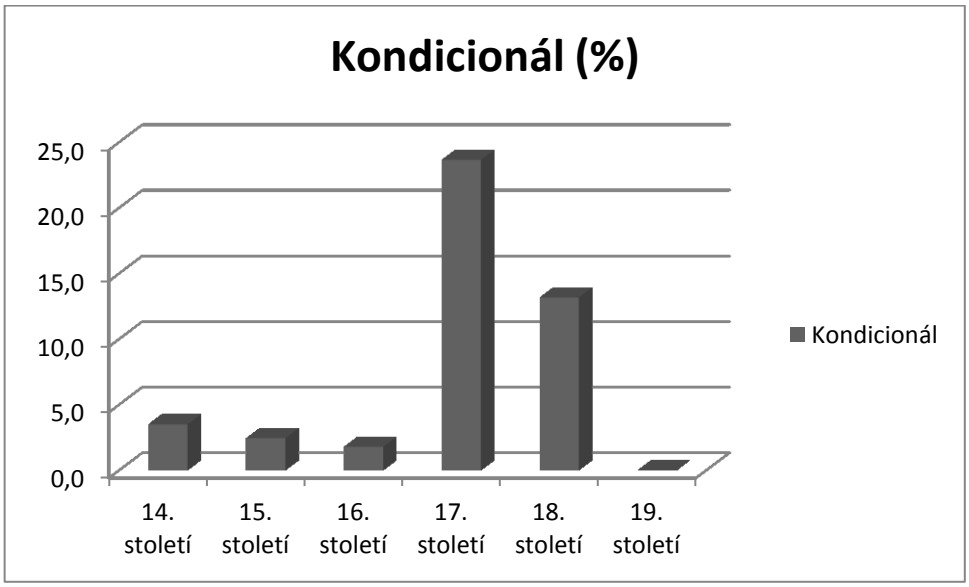

7.5 Stručné zhodnocení výsledků analýzy

Výsledky analýzy dobových textů nám ukázaly, že již od staré portugalštiny bylo centrální funkcí jednoduchého plusquamperfekta vyjádření předčasnosti v minulosti. Tato funkce zůstala centrální ve všech vývojových fázích až do současnoti. Zajímavé bylo zjištění, že v 17. a 18. století nahrazovaly tvary plusquamperfekta tvary kondicionálu a konjunktivu imperfekta a procentuálně byly tyto dvě funkce poměrně silně zastoupeny, zatímco v následujícím 19. století bylo jejich zastoupení minimální.

Resumo

O presente trabalho trata do tempo verbal pretérito mais-que-perfeito em português europeu e procura descrever a evolução do emprego deste tempo em períodos históricos da língua portuguesa.

O primeiro capítulo apresenta a língua portuguesa em geral e procura classificá-la do ponto de vista geneaológico e tipológico. Refere-se também às variações do português no mundo lusófono.

O segundo capítulo é focado no verbo português, descrevendo-o como uma palavra flexível que exprime um acontecimento representado no tempo. Descreve a flexão do verbo e as categorias gramaticais de número, modo, aspecto, voz e, sobretudo, as de modo e tempo. Além disso, apresenta o sistema modo-temporal e menciona as formas nominais do verbo. Mais adiante, procura-se classificar o verbo português, descrevendo suas conjugações regulares e explicando a problemática dos verbos irregulares. Por fim, descreve a formação dos tempos verbais e das formas nominais, ou seja, a formação do imperfeito do indicativo e do particípio.

O terceiro capítulo é dedicado à descrição do pretérito mais-que-perfeito em português contemporâneo. Nele está descrita a formação do pretérito mais-que-perfeito simples e composto através de vários exemplos e a problemática do verbo auxiliar. A segunda parte descreve o emprego do pretérito mais-que-perfeito em diferentes níveis da língua: a busca pela diferença entre o emprego do pretérito mais-que-perfeito em português padrão, português literário, português corrente e português familiar, caracterizando brevemente cada um desses níveis.

O quarto capítulo estuda a evolução do pretérito mais-que-perfeito em latim clássico e latim vulgar. Ali é apresentado brevemente o latim clássico, seu sistema modo-temporal e a formação dos tempos verbais, além da descrição das formas e do emprego do pretérito mais-que-perfeito. A segunda parte compara a situação em latim vulgar com a situação em latim clássico.

O quinto capítulo trata das fases históricas da língua portuguesa segundo o estudo do linguista brasileiro Evanildo Bechara. Na primeira parte é apresentada a

periodização das fases históricas (arcaica, arcaica média, moderna e contemporânea) e mais adiante são nomeados os factos linguísticos balizadores de cada fase.

O capítulo mais importante para este trabalho é o sexto, onde está a análise da evolução do emprego do pretérito mais-que-perfeito no período entre os séculos XIV e XIX. O sujeito da análise é um conjunto de exemplos dos verbos em pretérito mais-que perfeito tirado do *Corpus do Português*, disponível na internet (www.corpusdoportugues.org). Para cada século foram analisados aproximadamente 300 exemplos, e cada um classificado de acordo com o seu emprego.

Pela análise, revela-se que o pretérito mais-que-perfeito pode ser empregado em 4 maneiras diferentes: seja para exprimir anterioridade no passado, para exprimir o passado, para substituir a forma do pretérito imperfeito do conjuntivo ou para substituir a forma do condicional. O emprego principal em todos os séculos é o de exprimir a anterioridade no passado mas, nos séculos XVII e XVIII, é bastante significante também o emprego para substituir as formas do pretérito imperfeito do conjuntivo e do condicional.

A última parte do trabalho é a conclusão, onde há o resumo dos resultados da análise feita no sexto capítulo e comparam-se os resultados de cada século com a situação do português contemporâneo.

Bibliografie

Bechara, Evanildo: As Fases Históricas da Língua Portuguesa (Tentativa de proposta de nova periodização) – Tese de concurso para Professor Titular da Língua Portuguesa da Universidade Federa Fluminense, Nitéroi, 1985

Bejlovec, Josef a kol.: Latina pro vysoké školy, Praha, SPN, 1972

Castro, Ivo: Curso de História da Língua Portuguesa, Lisboa, Universidade Aberta, 1991

Cunha, Celso; Cintra, Lindley: Nova Gramática do Português Contemporâneo, Lisboa, João Sá de Costa, 1999

Čermák, František: Jazyk a jazykověda, Praha, Pražská imaginace, 1997

Černý, Jiří: Úvod do studia jazyka, Olomouc, Rubico, 1998

Grandgent, C. H.: An Introduction to vulgar latin, Boston, D. C. Heath & CO Publishers, 1907

Hampl, Zdeněk: *Stručná mluvnice portugalštiny*, Praha, Academia, 1972

Hricsina, Jan: Vývoj modotemporálních paradigmat portugalského verba finita z diachronního hlediska - dizertační práce (tese de doutoramento), vedoucí práce: Bohumil Zavadil, datum obhajoby: 3. ledna 2007, Praha, UK FF

Hricsina, Jan: Hledání nejstaršího portugalského textu, Časopis pro moderní filologii, 2013 (v tisku)

Huber, Joseph: Gramática do Português Antigo, Lisboa, Fundação Calouste Gulbenkian, 1986

Jindrová, Jaroslava; Mlýnková, Ludmila; Schalková, Eva: Portugalština, Praha, Leda, 2001

Komárek, Miroslav: Mluvnice češtiny, Praha, Academia, 1986

Maia, Clarinda de Azevedo: História do Galego-português, Coimbra, Fundação Calouste Gulbenkian, 1986

Mateus, Maria Helena Mira et alii: Gramática da língua portuguesa, Lisboa, Caminho, 2004

Neto, Serafim da Silva: *História da Língua portuguesa*. Rio de Janeiro, Presença, 1986

Novotný, František: Základní latinská mluvnice, Jinočany, H & H, 1992

Nunes, José Joaquim: Compêndio de Gramática Histórica Portuguesa, Lisboa, Clássica Editora, 1989

Paiva Boléo, Manuel de: Tempos e modos em português, contribuïção para o estudo da sintaxe e da estilística do verbo, in: Boletim de filologia 3, Lisboa, 1935, p. 15-36

Said Ali, Manuel: *Gramática Histórica da Língua Portuguesa.* São Paulo, Editora Melhoramentos, 2001

Šabršula, Jan: Úvod do srovnávacího studia románských jazyků, Ostrava, Ostravská univerzita, 1994

Teyssier, Paul: História da Língua Portuguesa, Lisboa, Sá da Costa, 2001

Tláskal, Jaromír: Observações sobre tempos e modos em português, in: Estudos de linguística portuguesa, Coimbra, Coleção linguística, 1984, p. 237-255

Väänänen, Veikko: Introducción al latín vulgar; versión espaňola de Manuel Carrión, Madrid, Gredos, 1988

Zavadil, Bohumil: Vývoj španělského jazyka II., Praha, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2004